

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมเพื่อวางแผนการพัฒนาชุมชนตามภูมิสังคมอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านทรายมูล หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสาร แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางประกอบการศึกษาค้นคว้า

1. กระบวนการเรียนรู้
2. กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้
3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
4. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
5. แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการมีส่วนร่วม
6. การมีส่วนร่วม
7. ความหมาย ความสำคัญและกระบวนการจัดทำแผนชุมชน
8. แผนแม่บทชุมชน
9. การผลักดันแผนให้เป็นจริง
10. ขั้นตอนการทำแผนแม่บทชุมชน
11. การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ
12. การนำแนวคิดของโครงการบูรณาการแผนชุมชนฯ ไปสู่การปฏิบัติ
13. กระบวนทัศน์การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ สู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ
14. ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา
15. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการเรียนรู้

เสรี พงศ์พิศ (2549:126) กล่าวว่า การเรียนรู้อยู่ที่การหาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล รวบรวมแล้ววิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เป็น ก็จะทำให้เกิดความรู้ ความรู้ อาจจะมีลักษณะเฉพาะเป็นเรื่องราว อย่างๆ อาจจะเป็นเพียงความรู้ทางแนวคิด ทฤษฎี อาจจะเป็นความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้อื่นๆ มีการบูรณาการและนำไปสู่การปฏิบัติจนเห็นผลดีกับชีวิต ความรู้ก็จะกลายเป็นปัญญา มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและของสังคม

กรอบแนวคิดกระบวนการเรียนรู้

อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549:109-121) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กลไกสำคัญที่สุดซึ่งมนุษย์ใช้ในการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่างๆ ไม่ว่าจะครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศและระบบนิเวศ การที่มนุษย์มีศักยภาพความสามารถทางสมองมากกว่าสัตว์โลกทั่วไป การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพ ตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือการกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัวรอดจากภัยคุกคามต่างๆ เท่านั้น หากครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้ เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้ที่นึกคิด จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ของสังคมระดับต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญา ความสามารถจินตนาการ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย

กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นทั้งกลไก การถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำเพื่อดำรงรักษาสังคมไว้ เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง (พลวัต/อนิจจัง) อยู่ตลอดเวลาด้วย บริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่างๆ รอบตัวปัจเจกบุคคลจึงมีอิทธิพลโดยตรง ทั้งด้านการผลิตซ้ำสังคมนั้นและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ขึ้นกับคุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ กับสภาพแวดล้อมนั้น อย่างไรก็ตามหากกล่าวในแง่ของข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ จะต้องมุ่งที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่มากกว่าการผลิตซ้ำสังคมนั้น โดยอาจถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ ที่จะนำศักยภาพด้านจินตนาการที่มีอยู่เฉพาะในมนุษย์เท่านั้น ให้ปรากฏออกมาหรือ “ผุดบังเกิด” ขึ้น เพราะหากศึกษาวิวัฒนาการของอารยธรรมมนุษยชาติแล้ว เราจะพบว่าความก้าวหน้าทุกด้านทุกระดับ (กาย จิต สังคม ปัญญา) ล้วนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้จินตนาการของมนุษย์ได้รับการกระตุ้นให้เกิดขึ้น มีโอกาสแสดงออก และคัดแปลงไปเป็นความคิดเชิงสร้างสรรค์ ที่นำไปสู่นวัตกรรมใหม่ในทุกด้านทุก

ระดับ มิใช่เฉพาะด้านวัฒนธรรม แต่ครอบคลุมไปถึงนามธรรม อันเกี่ยวข้องไปถึงโลกทัศน์ อุดมคติ ศาสนาธรรม จิตวิญญาณ ฯลฯ ด้วยอย่างสำคัญ และแน่นอนที่สุดคือศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ ในกระบวนการการเรียนรู้นั้น ได้พัฒนาให้เพิ่มมากขึ้นด้วยอย่างสำคัญ ทั้งด้านกาย จิต สังคม จิตวิญญาณ

ขั้นตอนการเรียนรู้

การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ มีการสั่งสมและประมวล พัฒนาข้อมูล หรือชุดประสบการณ์ ที่ตนเองประสบมาโดยทางต่างๆ อยู่ตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลันทันทีทันใด หากกล่าวโดยสรุปกระบวนการหรือขั้นตอนของการประมวลข้อมูล ความรู้ ของบุคคลเพื่อพัฒนาขึ้น เป็นการเรียนรู้ในทางสร้างสรรค์ใหม่ดังกล่าวมาแล้วคือ

1. การรับรู้ (reception) หมายถึง ขั้นตอนพื้นฐานที่บุคคล “รับ” เอาข้อมูลข่าวสาร และองค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย ซึ่งตัวเองพบผ่านประสาทสัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เข้ามาสั่งสมไว้เป็นประสบการณ์ของตนเอง

2. การเข้าใจ (comprehension) หมายถึง การที่บุคคลสามารถมองเห็นถึงความหมาย และความสัมพันธ์กันของข้อมูล หรือความรู้ต่างๆ ที่ตนเองรับรู้หรือมีประสบการณ์มา ในระดับที่สามารถอธิบายในเชิงเหตุเชิงผลได้ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือองค์ความรู้ โดยขาดความเข้าใจในการวิเคราะห์แยกแยะ เชื่อมโยง และอธิบายเชิงเหตุเชิงผลไม่ได้ ถือว่าเป็นเพียงกระบวนการ “รับรู้”

3. การปรับเปลี่ยน (transformation) เป็นระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริง หมายความว่า การเรียนรู้ที่แท้ จะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคล ได้แก่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด (value) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในสิ่งที่รับรู้ และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและตระหนักรู้จากภายในบุคคลเอง จึงเพิ่มพูนศักยภาพและความสามารถของบุคคล ให้มีพลังในการคิดและการกระทำได้มากขึ้นด้วย ถ้าหากไม่มีการปรับเปลี่ยนในด้านดังกล่าว แสดงว่าการเรียนรู้ยังไม่เกิดหรือเกิดน้อย และยังคงอยู่เพียงระดับการรับรู้ที่มากขึ้น หรือความเข้าใจที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น

ช่องทางของกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

กระบวนการเรียนรู้ที่จะให้ผลเชิงบวก ในทางส่งเสริมศักยภาพและความสามารถในการปรับเปลี่ยนตัวกับสิ่งเดิม พร้อมกับการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของบุคคล ตามแนวคิดและความเชื่อที่กล่าวมา เกิดขึ้นผ่านช่องทางสำคัญคือ

1. ฐานหรือแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย
2. เนื้อหาของการเรียนรู้ที่หลากหลาย
3. วิธีการ เครื่องมือ ของการเรียนรู้ที่หลากหลาย

โดยมีบริบทที่สำคัญ คือ

3.1 มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ในลักษณะแนวนอน (horizontal) มากกว่าแนวตั้ง (vertical)

3.2 มีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (social relation) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ (power relation)

ช่องทางของกระบวนการเรียนรู้ ที่มีความหลากหลายของฐานหรือแหล่งของการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการ เครื่องมือ ที่กล่าวมา มีความสำคัญเนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลา ที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกที่ยังมีชีวิตอยู่ การปรับตัวนั้นจึงเกี่ยวข้องกับเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และวิธีการ เครื่องมือ การเรียนรู้ที่หลากหลายมากมาย และดำรงอยู่ในวิถีชีวิตจริง ที่สำคัญคือโดยธรรมชาติแล้วบุคคลแต่ละคน ก็มีความหลากหลายแตกต่างกันเป็นพื้นฐานด้วย ทั้งโดยกายภาพและวัฒนธรรม ประสบการณ์ ภูมิหลัง ฯลฯ ช่องทางของการเรียนรู้ จึงต้องมีความหลากหลายในมิติต่างๆ

เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการ คือศักยภาพและความสามารถใหม่ในทางสร้างสรรค์ได้นั้น จะต้องมีเงื่อนไขอย่างน้อย 4 ประการคือ

1. เงื่อนไขของเวลาที่พอเพียง การที่บุคคลมีความแตกต่างหลากหลายในมิติต่างๆ มากมาย ทั้งโดยธรรมชาติ (กายภาพ) และโดยวัฒนธรรม ภูมิหลัง อีกทั้ง “กระบวนการ” ต้องอาศัยการเชื่อมร้อยองค์ประกอบด้วยความต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้จึงต้องอาศัยเวลาที่เพียงพอ โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และในเนื้อหาบางประเด็นที่ต้องการเวลาที่

เพียงพอ แก่การตกผลึกใหม่ขององค์ประกอบต่างๆ เช่นเนื้อหาด้านจริยธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเนื้อหาประเภทหนึ่งที่ต้องการช่วงเวลา ให้แก่กระบวนการเรียนรู้อย่างพอเพียง ที่จะให้บุคคลได้ขีดเคลาสัญชาติญาณในจิตใจ จนกระทั่งเกิดความ “ประจักษ์แจ้งแก่ใจ”ตนเอง เกิดความหยั่งรู้และสำนึกถึงอกงาม มาจากภายในใจที่มีต่อส่วนรวมไม่ว่าจะเป็นบุคคล สังคมหรือธรรมชาติ สามารถมีความสุขอันประณีตด้วยการมีอิสระภาพทางจิต ที่พึงพิงวัตถุหรือสิ่งอื่นๆ ภายนอกเท่าที่จำเป็น ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญในเรื่องดังกล่าว คือฐานจิตใจของบุคคลเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้จากด้านในของตนเอง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของด้านในตนเองกับสิ่งภายนอกทั้งหลาย กระบวนการเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณ จึงต้องการเงื่อนไขเวลาที่เพียงพอในการอบรมบ่มเพาะเป็นต้น

2. เงื่อนไขของการจัดการ กระบวนการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ นอกจากการผลิตซ้ำสิ่งเดิมนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อให้ช่องทางและบริบทของการเรียนรู้เกิดขึ้น หรือที่มีอยู่สามารถมีคุณภาพเพิ่มมากขึ้น การจัดการจะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นตามยถากรรม ความบังเอิญ หรือตามธรรมชาติ หากแต่เกิดอย่างมีเจตจำนง มีเป้าหมาย โดยมีการวางแผน กำหนดกลไก กระบวนการ ฯลฯ ที่จะเอื้อให้เกิดบริบทใดที่มีการจัดการ กระบวนการเรียนรู้อย่างสืบเนื่อง จะกลายเป็น “วัฒนธรรมการเรียนรู้” อยู่ในบริบทนั้นด้วย จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยอัตโนมัติ ตามเป้าหมายที่สังคมนั้นต้องการ เช่น วัฒนธรรมการเรียนรู้ในชุมชนพุทธ มุสลิม วัฒนธรรมการเรียนรู้แบบจีน แบบตะวันตก เป็นต้น หรือหากอยู่ในองค์กรก็เป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ขององค์กรนั้น เช่นองค์กรทหาร องค์กรธุรกิจ องค์กรราชการ เป็นต้น

3. เงื่อนไขของกระบวนการทัศน์ เงื่อนไขด้านกระบวนการทัศน์ หรือชุดของความเชื่อพื้นฐาน มนุษย์ใช้ในการมองชีวิตและโลก หรือสรรพสิ่งอันมีอิทธิพลกำหนดระบบคุณค่า ทัศนคติ ความเชื่อและการจัดการของบุคคลต่อสิ่งต่างๆ ในกรณีของกระบวนการเรียนรู้คือ ความเชื่อพื้นฐานที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้หรือไม่ อย่างไร วิธีการเรียนรู้ตามศักยภาพนั้นเป็นอย่างไร (เรียนรู้ได้เอง สอนได้ ต้องสั่ง บังคับ ควบคุม ฯลฯ) โลกดำรงอยู่แบบใด (แยกส่วนได้ไม่เกี่ยวข้องกัน ได้ หรือองค์รวมเชื่อมโยงกันหมด) ความเชื่อพื้นฐานนี้จะเข้าไปกำหนดการจัดการ ต่อองค์ประกอบด้านโครงสร้างของการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกระบวนการเรียนรู้ รวมถึงเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ เป็นต้น

กระบวนการทัศน์ที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ คือกระบวนการทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพ และมีความสามารถของการเรียนรู้สูงกว่าสัตว์โลกทั่วไป เนื่องจากมีจินตนาการ และจิตสำนึกแห่งความดีงาม ที่สามารถพัฒนาให้สูงมากขึ้นไปเรื่อยๆ และธรรมชาติมีความหลากหลายเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ในกระบวนการทัศน์นี้การจัดการกระบวนการเรียนรู้จึง

เน้นการจัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ตามระดับความสามารถ ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตัวอย่างของกระบวนการที่ศนี้คือ กระบวนการที่ศนี้ของพุทธศาสนา ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิง ชาติพันธุ์ใดชนชั้นใด ต่างเป็นเวไนยสัตว์ หรือสัตว์ที่สั่งสอนได้ สามารถศึกษาเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง จนสามารถหยั่งถึงสภาวะความจริงของโลก และตระหนักถึงระบบความสัมพันธ์ระดับต่างๆ ที่เชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยกันและกันของสรรพสิ่ง จนกระทั่งสามารถดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทั้งหลายอย่างสมดุล

4. เงื่อนไขของกลไกการเรียนรู้ กลไกการเรียนรู้มีบทบาทสำคัญ ในการทำหน้าที่รวบรวม ส่งผ่านเนื้อหาของการเรียนรู้ โดยอาศัยแหล่งเรียนรู้และช่องทาง เครื่องมือ วิธีการต่างๆ กลไกการเรียนรู้จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลักดันหรือขับเคลื่อน “กระบวนการ” หรือทำให้กระบวนการเกิดขึ้นพัฒนาขึ้น คุณภาพการเรียนรู้ของบุคคล จึงสัมพันธ์โดยตรงอย่างมาก กับคุณภาพกลไกการเรียนรู้ หากกลไกสามารถรวบรวม ส่งผ่านโดยเชื่อมโยง(บูรณาการ)ความหลากหลายต่างๆดังกล่าวมา และจัดบริบทของโครงสร้างระบบความสัมพันธ์ มาเอื้อให้บุคคลได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ กระบวนการเรียนรู้ที่นั้นย่อมมีคุณภาพสูงในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ในทางตรงกันข้ามหากกลไกการเรียนรู้ผลักดันอย่างจำกัด หรือคับแคบทั้งเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ วิธีการ เครื่องมือ อีกทั้งใช้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และโครงสร้างแนวคิดในการเรียนรู้สูง ย่อมทำให้คุณภาพการเรียนรู้ ไม่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือเกิดได้น้อยมาก กลไกการเรียนรู้ที่กล่าวมานี้ มีทั้งที่เป็นระดับบุคคล องค์กรขึ้นอยู่กับบริบท เช่นในระดับครอบครัว กลไกการเรียนรู้ที่สำคัญคือพ่อแม่ ที่มีอิทธิพลกำหนดคุณภาพของกระบวนการเรียนรู้ของลูก ในระดับสังคมกลไกการเรียนรู้ที่เป็นทางการคือโรงเรียน สถาบันการศึกษา โดยมีครู อาจารย์ เป็นกลไกสำคัญ ของการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ ในระดับองค์กรคือผู้นำกลุ่มผู้นำซึ่งเป็นผู้กำหนดช่องทาง บริบทต่างๆที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ หรือสังคมระดับประเทศ รัฐ สื่อมวลชน สถาบันสังคม ฯลฯ เป็นกลไกสำคัญของการผลิตซ้ำค่านิยม และความรู้ชุดเดิมเพื่อตอบสนองรัฐหรือธุรกิจเป็นต้น ส่วนกิจกรรมการถอดบทเรียน กลไกการเรียนรู้คือบุคคลผู้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ (learning facilitator)

กรอบความคิดของกระบวนการเรียนรู้โดยสรุปดังที่กล่าวมา จะเป็นฐานในการจัดช่องทางและบริบท เงื่อนไขของกระบวนการ ถอดบทเรียน เพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533:33) ได้แบ่งแนวทางการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชนออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. การพัฒนาคนในระดับปัจเจกชนหมายถึง การให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้เกิดความรอบรู้ และทักษะในการใช้เหตุผล ตัดสินใจในการดำรงชีวิต การมีความเชื่อและค่านิยมที่ยึดถือความให้เป็นไทย และการประหยัดเป็นพื้นฐานซึ่งรวมถึงการพัฒนาจิตสำนึก และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน และขณะเดียวกันก็สามารถนำความรู้ ไปประกอบอาชีพได้อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม และศักยภาพทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการบริหารงานชุมชน

2. การพัฒนาคนในระดับกลุ่มหมายถึง การกำหนดเงื่อนไขและเปิดโอกาสทางการเมือง การบริหาร ให้คนชนบทสามารถรวมกลุ่ม และพัฒนาอำนาจต่อรองของชุมชน เพื่อให้สามารถต้านทานการเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มพลังภายนอกได้ สามารถที่จะใช้ปรับปรุงคัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากร และภาวะแวดล้อม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาเรียนรู้ของคนในชุมชน จึงต้องกระทำทั้งในระดับปัจเจกชนและในระดับกลุ่ม เพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นของชุมชนมีความสำคัญดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนการดังกล่าวคือ กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สามารถพัฒนา ศักยภาพของคน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นจุดเด่นของการพัฒนา ที่ประชาชนมีส่วนร่วม และมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการ และวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายเกิดเป็นขบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออก ในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จะต้องมีลักษณะที่สำคัญคือ

1. เป็นกระบวนการรวมกลุ่มที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ร่วมกัน พุด คอยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ และหาแนวทางอื่นในการ ฟังตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัว ชุมชน ได้ร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาเรียนรู้ร่วมกัน เป็น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้ มีประสบการณ์ของการทดลองในการฟังตนเอง และการพัฒนาของครอบครัวและชุมชน ร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการฟังตนเอง และในการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตของการเรียนรู้ จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนว ทางแก้ไข เมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวน การคิด ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำ จึงจะหมดไป ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและ ชุมชน ได้ยกระดับความคิด และสังมภูมิปัญญาไว้

3. เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความ พยายามในการฟังตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นการเรียนรู้ของ ครอบครัวและชุมชน จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของสมาชิกให้ สูงขึ้น แต่ยังรวมถึงการกล้าที่จะร่วมคิดริเริ่ม และค้นคว้าหาวิธีการแก้ปัญหาและฟังตนเองได้

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ใน แนวราบมากกว่าในแนวตั้ง การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้ จากการแลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน จนเป็นลักษณะเครือข่ายความรู้ที่ เชื่อมโยงกัน

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (3531:11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบท โดย การมีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอนดังนี้คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาคำปัญหา และ ความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการ คัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนภายนอกหรือนักพัฒนาชนบทจะ เป็นผู้กระตุ้น ให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหา และรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าคนอื่น ทำให้เกิดความ เข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะ สาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้ว ว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ไขนั้นตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีการ และวางแผนในการแก้ปัญหา และการแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ไขได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดี และข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากได้ทราบข้อดีข้อเสียต่างๆแล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่า จะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็จะเป็นการวางแผนเพื่อแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชนบทมีฐานะยากจน ขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงานได้ อย่างน้อยชาวบ้านก็ยังมีแรงงานของตนเองที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชาวชนบทก็สามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่างๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้า และสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่างๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้ 2 กรณี คือ กรณีแรกโครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และกรณีที่สองคือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

แนวคิด ทฤษฎี และกระบวนการมีส่วนร่วม

ถวิลวดี บุรีกุล (2548) กล่าวถึงเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วม มี 3 ประการ คือ

1. ต้องมีอิสรภาพหมายถึงมีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจการถูกบังคับให้เข้าร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม
2. ต้องมีความเสมอภาค บุคคลที่เข้าร่วมในกิจกรรมใด จะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วม คนอื่นๆ
3. ต้องมีความสามารถ บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย จะต้องมีมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ หมายความว่าในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาค แต่กิจกรรมที่กำหนดไว้ มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมย่อม เกิดขึ้นไม่ได้

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม มี 3 ด้าน คือ

1. ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้บุคคลเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่งๆ จะต้องมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

2. ต้องมีกิจกรรมเป้าหมายการให้บุคคลเข้ามีส่วนร่วม ต้องระบุลักษณะของกิจกรรม ว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่บุคคลจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

3. ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย

อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมาย มักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน โดยแท้จริงนั้นกระบวนการมีส่วนร่วม อาจจะไม่สามารถกระทำได้ในทุกๆ ประเด็น ดังนั้นจึงมีแนวทางต่างๆ ไปบางประการ เกี่ยวกับประเด็นที่ควรใช้กระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่

- 1) การตัดสินใจและผลกระทบที่สำคัญ
- 2) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อบางคนมากกว่าคนอื่น
- 3) การตัดสินใจจะมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ ของบางคนหรือกลุ่มคนที่

ที่มีอยู่เดิม

- 4) การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่มีความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว
- 5) ความจำเป็นเพื่อให้มีการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมของบุคคล จึงมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคม ขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นในการพิจารณา แต่มีเงื่อนไขพื้นฐานในการมีส่วนร่วมว่าต้องมีอิสรภาพ ความเสมอภาค และความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมต้องมีวัตถุประสงค์ หรือ จุดมุ่งหมาย ต้องมีกิจกรรมเป้าหมายและต้องมีกลุ่มเป้าหมาย ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

การมีส่วนร่วมเป็นการกระจายโอกาสให้บุคคลมีส่วนร่วม และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ โดยการให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผนร่วมปฏิบัติ รวมถึงลดอคติการควบคุมโดยตรงจากบุคคล

การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการซึ่งบุคคล หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าวไปประกอบการพิจารณา กำหนดนโยบายและการตัดสินใจขององค์กร การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือเป็นการสื่อสารสองทางทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วย การแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคม ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมเป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ การลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลาเป็นการสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่ร้ายแรงที่สุด” ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม และช่วยให้ทราบความห่วงกังวล และค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้งเป็นการพัฒนาความเชี่ยวชาญ และความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน การมีส่วนร่วมมีความสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยอย่างยั่งยืน และส่งเสริมธรรมาภิบาล ตลอดจนการบริหารงานหากการมีส่วนร่วมมากขึ้นเพียงใด ก็จะช่วยให้มีการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหาร และทำให้ผู้บริหารมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการป้องกันนักการเมืองจากการกำหนดนโยบายที่ไม่เหมาะสมกับสังคมนั้นๆ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังเป็นการ สร้างความมั่นใจว่าเสียงของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีคนรับฟัง อีกทั้งความต้องการหรือความปรารถนาของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็จะได้รับการตอบสนอง

การมีส่วนร่วม (participation)

วันชัย วัฒนศัพท์ (2546:ระบบออนไลน์) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดผลดี ต่อการขับเคลื่อนองค์กรหรือเครือข่าย เพราะมีผลในทางจิตวิทยาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมย่อมเกิดความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่ง ของการบริหารความคิดเห็น ถูกรับฟังและนำไปปฏิบัติ เพื่อการพัฒนาเครือข่าย และที่สำคัญผู้ที่มีส่วนร่วม จะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของเครือข่าย ความรู้สึกเป็นเจ้าของ จะเป็นพลังในการขับเคลื่อนเครือข่ายที่ดีที่สุด

ผลดีต่อการบริหารจัดการเครือข่าย

1. ทำให้การบริหารหรือการพิจารณาแนวทาง ในการแก้ปัญหาที่มีความหลากหลาย เป็นไปอย่างครบถ้วนรอบคอบ เพราะเป็นการระดมแนวคิด จากบุคคลที่มีความหลากหลายทั้ง ความรอบรู้และประสบการณ์

2. ทำให้มีการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน โดยมีให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งมีอำนาจมากเกินไป ซึ่งอาจนำไปสู่การใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้อง อันเกิดผลเสียหายแก่เครือข่ายได้
3. เป็นการขจัดปัญหาให้การดำเนินนโยบายใดๆ มีผลต่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากหรือน้อยเกินไป ซึ่งจะก่อให้เกิดความยุติธรรม ในการดำเนินการต่อทุกฝ่ายได้
4. ก่อให้เกิดการประสานงานที่ดี ทำให้การบริหารเครือข่าย เป็นไปอย่างราบรื่น และมีประสิทธิภาพ ขอความร่วมมือง่าย
5. การรวมตัวกันของบุคคลเป็นเครือข่าย จะก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนกิจกรรม ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และตรงเป้าหมาย โดยทุกคนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ

หลักการมีส่วนร่วม

หลักของการมีส่วนร่วม ในความหมายของการบริหารจัดการจะมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับ “การตัดสินใจ” นั่นคือการมีส่วนร่วม จะนำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรม และต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (meaningful participations) ไม่วางระบบไว้ให้ดูเหมือนว่าได้จัดกระบวนการให้มีส่วนร่วมแล้วเท่านั้น ถ้าการตัดสินใจที่เกิดจากการมีส่วนร่วม มีความสมเหตุสมผลและชอบธรรมก็ต้องนำไปปฏิบัติ แต่ถ้าผู้มีอำนาจเห็นว่าการตัดสินใจนั้นไม่เหมาะสม ขัดกับการตัดสินใจของการมีส่วนร่วม ก็จะต้องอธิบายได้โดยมีมาตรฐานแห่งความชอบธรรมที่จะเลือกตัดสินใจเช่นนั้น โดยที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับได้

ความหมาย ความสำคัญ และกระบวนการจัดทำแผนชุมชน

อุษา เทียนทอง (2546:ระบบออนไลน์) แผนชุมชนคือแผนชีวิต แผนของการฟื้นฟูชีวิต เป็นหัวใจของชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นคนทำ แผนชุมชนเป็นการพัฒนาศักยภาพให้เกิดความยั่งยืน แผนชุมชนเป็นของชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมตามความต้องการของชุมชนเอง การแก้ไขปัญหาชุมชนแบบองค์รวม และมีการปรับโครงสร้างของการทำงานร่วมกัน ชุมชนมีเข้มทิศเป็นเข้มทิศของชุมชน ที่กำหนดนำไปสู่อนาคตข้างหน้า

ความสำคัญของแผนชุมชน เป็นการสร้างวัฒนธรรมใหม่ของการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐกับประชาชน ชุมชนก่อเกิดความเป็นประชาธิปไตย ในประเด็นของปัญหาความต้องการ และให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ชุมชนเกิดความมั่นใจความภาคภูมิใจมีการพัฒนาการเรียนรู้ การแก้ไขปัญหา เรียนรู้ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และพึ่งตนเองได้ และเมื่อกระบวนการมีส่วนร่วม

เกิดขึ้น จากกระบวนการที่มีความจริงใจต่อกัน เมื่อได้มีการปฏิบัติตามแผนของชุมชนแล้ว ก็จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของประเทศชาติได้ด้วย เป็นการเพิ่มทุนเป็นทรัพยากร ลดปัญหาสิ่งเหล่านี้เป็นความสำคัญของแผนชุมชน

กระบวนการจัดทำแผนชุมชน โดยมีคณะทำงานทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน มีการเน้นในเรื่องของข้อมูล การออกแบบ การเก็บข้อมูล ข้อมูลที่ได้มาต้องเป็นข้อมูลที่สร้างความตระหนัก กับการตื่นตัวของชุมชน และนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ มาวิเคราะห์เพื่อให้ได้แผนเป็นกิจกรรม รวมทั้งระบุว่าสิ่งไหนที่ชาวบ้านทำเองได้ และสิ่งไหนที่ควรได้รับการสนับสนุน โดยทั้งหมดต้องเริ่มจากการมีเวทีเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เมื่อได้ข้อมูลแล้วจะนำไปสู่วิธีการปฏิบัติโดยชุมชน สู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนแผน และเป็นการปฏิบัติที่เน้นคนเป็นตัวตั้ง โดยจะเกิดแผน 3 ระดับ คือ แผนระดับครอบครัว แผนระดับชุมชน ซึ่งนำไปสู่แผนระดับวิสาหกิจ ทั้งหมดนี้เป็นการเรียนรู้และเป็นกระแสไปสู่แผนของชีวิต ซึ่งนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เป้าหมายของแผนชุมชน ต้องมีการสร้างแนวความคิดในเรื่อง การพึ่งตนเอง การทำงานเป็นทีม และกระบวนการมีส่วนร่วมนี้ จะนำไปสู่การกระตุ้นให้ทุกๆ ภาคส่วน เข้ามาเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาและเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสุข สันติ ในชุมชน

คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2546) กล่าวถึงแผนชุมชน หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทาง ในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง ให้เป็นไปตามความต้องการ และสามารถแก้ไขปัญหที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิดร่วมกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเองลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก

แผนแม่บทชุมชน

เสรี พงศ์พิศ (2549:94-101) กล่าวถึงแผนแม่บทชุมชนว่า ไม่ใช่โครงการที่สร้างขึ้นเพื่อของงบประมาณ โดยการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน ทำโดยคนไม่กี่คน สองสามวันเสร็จ แผนแม่บทชุมชนเป็นแผนชีวิต แผนยุทธศาสตร์ที่กำหนดเป้าหมายว่า ชุมชนต้องการจะไปไหนและจะไปถึงที่นั่นได้อย่างไร ไปด้วยกันไปพร้อมกันไม่ใช่ต่างคนต่างไปจึงต้องทำแผนร่วมกัน เพราะเป็นแผนของชุมชนไม่ใช่ของผู้นำ เป็นกระบวนการเรียนรู้ ที่เรียนไปด้วยทำไปด้วย จึงเป็นกระบวนการที่ใช้เวลานานไม่น้อยกว่าครึ่งปี จากนั้นก็เรียนต่อไป คือการนำแผน

ไปสู่การปฏิบัติ ทำให้เกิดผลต่อชีวิตของชุมชน ทำให้ชุมชนพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง อันเป็นเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ หรือการทำแผนแม่บทชุมชน

ความหมายของแผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนคือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้นโดยกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็นทุน ที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง กระบวนการเรียนรู้นี้มีมูลนิธิหมู่บ้านร่วมกับภาคีที่ทำงานกับชุมชน ร่วมกับผู้นำและองค์กรชุมชน ประมวลสังเคราะห์จากประสบการณ์และตั้งชื่อว่า “ประชาพิจัย” หรือชื่อเต็มว่า “ประชาพิจารณาและการพัฒนา” (People Research Development – PR&D) และได้รับการพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วโลก โดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) และมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ให้การยอมรับและเผยแพร่ ไปยังหลายประเทศในแอฟริกาและละติน อเมริกา ในการทำวิจัยเกี่ยวกับโรคเอดส์ ที่ชื่อว่า “ชุมชนเข้มแข็งแก้ปัญหาเอดส์ได้” หัวใจของการประชาพิจัย คือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ทันกับคนในชุมชน เพื่อให้ชุมชนหลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพา และรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐหรือภายนอก

หลักประชาพิจัย

เสรี พงศ์พิศ (2549:123-125) กล่าวถึง การทำประชาพิจัยมีหลักสำคัญอยู่ 7 อย่าง คือ

1. รู้จักตัวเอง รู้จักโลก การมีสติรู้ว่าตัวเองเป็นใคร สถานภาพของตนเอง รู้ความแตกต่างระหว่าง ความจำเป็นกับความต้องการ รู้จุดหมายของชีวิต รู้เท่าทันสังคมและโลกที่กำลังครอบงำชีวิตของผู้คนอยู่ทุกวันนี้ เฉพาะลัทธิบูชาเงินและสังคมบ้าบริโภค ที่ทำให้คนหลังไหลและวิ่งไล่ตามกระแสบริโภคจนหลงทาง รู้จักยับยั้งชั่งใจกับสิ่งเข้าวน มีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง และรู้จักแสวงหาความสุขภายในมากกว่าภายนอกที่ผิวเผิน ซึ่งเป็นเพียงการกลบเกลื่อนความทุกข์ที่ทับถมอยู่ภายใน มีความจริงใจในการแสวงหาความหมายที่แท้จริง และความสุขที่แท้จริง

2. รู้จักรากเหง้าและเอกลักษณ์ รู้จักประวัติศาสตร์ของตนเอง บรรพบุรุษเป็นใคร เผ่าพันธุ์อะไร มาจากไหน เมื่อไร อย่างไร มีวิถีชีวิตแบบไหน ประเพณีวัฒนธรรมอะไร คนที่ไม่รู้รากเหง้าของตนเอง เป็นคนไม่มีอดีต คนไม่มีอดีตเป็นคนไม่มีอนาคต คนอื่นจะเป็นผู้กำหนดอนาคตให้ ชีวิตเหมือนไก่ในกำมือผู้อื่น จะบิบก็ตายจะคลายก็รอด คนเช่นนี้ไม่มีเอกลักษณ์ ไม่มี

ความเป็นตัวของตัวเอง ตัดสินใจเองไม่ได้ ไม่มีความภูมิใจในตนเอง ในรากเหง้าเผ่าพันธุ์เพราะไม่รู้จักไม่เคยสนใจ

3. รู้จักศักยภาพและทุน ศักยภาพ หมายถึง พลังภายในที่ยังไม่พัฒนา หรือยังไม่พัฒนาเต็มที่ ศักยภาพเหล่านั้นมีทั้งทรัพยากรต่างๆ ในท้องถิ่นที่คนมองข้ามหรือไม่รู้ไม่เข้าใจ เพราะไม่ค้นหา ไม่ถามคนเฒ่าคนแก่ที่อยู่ในบ้าน ไม่สนใจความรู้ภูมิปัญญาซึ่งเป็นทุนที่สำคัญ ทุนซึ่งไม่ได้หมายถึงเพียงเงิน แต่หมายถึงทรัพยากรผลผลิตความรู้ภูมิปัญญาทุนทางสังคม หรือความเป็นที่ เป็นน้อม จาริตประเพณี หลักธรรมคำสอน เหล่านี้เป็นทุนที่ต้องขุดค้นหาและเรียนรู้

4. รายรับ รายจ่าย หนี้สิน และปัญหาต่างๆ การทำบัญชีเพื่อรู้สถานะภาพของตนเอง เป็นเรื่องที่ชาวบ้านอาจไม่คุ้นเคย แต่วันนี้ที่สังคมเปลี่ยนจากการหาอยู่หากิน มาหาเงินซื้ออยู่ซื้อกิน ถ้าหากไม่รู้สถานะภาพของตนเอง ว่ารับเท่าไร จ่ายเท่าไร หนี้เท่าไร ก็ไม่มีทางแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เพราะไม่อาจวางแผนได้ว่าจะมีเงินเหลือเท่าไร จะลดรายจ่ายเท่าไรจะทำอะไรทดแทน และจะเพิ่มรายได้อย่างไร รวมทั้งการรู้จักปัญหาต่างๆ ที่ล้วนแต่เชื่อมโยงกันหมด ไม่ว่าจะปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาสังคมปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสุขภาพ

5. เรียนรู้จากตัวอย่างและความสำเร็จของชุมชนอื่น มีหลายชุมชนที่ได้เดินทางไปก่อน เคยมีปัญหามือเหมือนกับชุมชนอื่นๆ แต่แก้ปัญหาของตนเองได้ หรืออย่างน้อยก็กำลังแก้ไขอยู่ด้วยความมั่นใจ ไปเรียนกับคนเหล่านี้ เพื่อจะได้เข้าใจว่าพวกเขาเดินทางไปก่อนได้อย่างไร ไม่จำเป็นต้องเลียนแบบโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ เพราะแต่ละชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ควรเรียนรู้วิถีคิดมากกว่ายึดติดรูปแบบ จะได้แรงบันดาลใจคือได้กำลังใจและปัญญา ได้กำลังใจอย่างเดียวนั้นไม่พอ เพราะถ้าพบปัญหาอุปสรรคกำลังใจอาจจะหมด แต่ถ้าหากได้รู้และมีปัญญา แม้พบปัญหาที่อาจจะท้อแต่ไม่ถอยพร้อมที่จะต่อสู้จนประสบความสำเร็จ

6. วิเคราะห์ข้อมูลและค้นหาทางเลือกใหม่ นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ วิจัยชุมชนของตนเอง ข้อมูลที่ได้จากการไปเรียนรู้ดูงาน หรือไปศึกษาจากเอกสารมา ข้อมูลที่ได้จากการระดมความคิดจากชุมชนว่าต้องการให้ชุมชนของตนเองเป็นอะไรในอนาคต แล้วนำมาหาทางเลือกใหม่ เพื่อให้ชุมชนในอนาคตเป็นจริงให้ได้

7. ร่างแผนแม่บทและการทำประชาพิจารณ์ ลงมือเขียนแผนแม่บทชุมชนจากข้อมูลเหล่านี้ แผนแม่บทเป็นเครื่องมือเพื่อไปให้ถึงจุดหมายปลายทาง หรือไปให้ถึงชุมชนในอนาคตที่ทุกคนอยากเห็น คือชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ จากนั้นทำการประชาพิจารณ์เพื่อทุกคนจะได้ระดมพลังความคิดและสติปัญญา ให้ได้แผนชีวิตที่ดีที่สุดและทุกคนมีส่วนร่วม จะได้ร่วมมือกันนำไปทำให้เป็นจริง

คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น (2546:ระบบออนไลน์) กล่าวถึง แผนชุมชนพึ่งตนเอง หมายถึง แผนการทำงานหรือแผนปฏิบัติการของชาวบ้าน ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่เป็นข้อตกลงร่วมของคนในชุมชนหรือหมู่บ้านว่าจะทำ อะไร เมื่อไร อย่างไร ข้อตกลงเหล่านี้มักไม่ได้เขียนไว้ในกระดาษ เหมือนการทำแผนงานหรือแผนงบประมาณ ตามแบบฉบับที่คนนอกเข้าใจและคุ้นเคย

พึ่งตนเอง หมายถึง การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของคนในชุมชน รวมถึงการพึ่งพาทุนทางสังคมเดิมของชุมชนหรือหมู่บ้าน ทั้งนี้คนในชุมชนจะต้องคิดว่า จากแผนการทำงานที่คิดออกมานั้น คนในชุมชนจะลงมือทำอะไรด้วยตนเองได้บ้าง ส่วนแผนที่มีกิจกรรมที่ต้องไปใช้งบประมาณจากข้างนอกนั้น ถือเป็นผลพลอยได้จากกระบวนการทำแผน

กระบวนการทำแผนชุมชนมีลักษณะที่เป็นธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่แล้วในชุมชนหรือหมู่บ้าน แม้ว่าจะไม่ได้เรียกว่าแผน แต่ก็มักมีกระบวนการคล้ายๆกัน ก็จะเริ่มจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล อาจจะเป็นข้อมูลเรื่องในครอบครัว การทำมาหากิน ดินฟ้าอากาศ การเมือง ป่าไม้ลำน้ำที่ผ่านหมู่บ้านเป็นต้น และส่วนใหญ่เป็นการพูดคุยที่ผ่านการทำกิจกรรมในสถานที่ต่างๆ อย่างเช่น ศาลาวัด งานบวช งานบุญ วงเหล้า วงกาแฟ วงส้อมตำ การแข่งขันฟุตบอลระหว่างหมู่บ้าน ข้อมูลพวกนี้หากได้แลกเปลี่ยนและสะสมไว้จนถึงระดับหนึ่งพอเห็นเป็นรูปเป็นร่าง คนในชุมชนก็จะวางแผนจัดการแก้ไขกันในที่สุด ปกติมักพบว่าปัญหาที่แก้เป็นปัญหาของส่วนรวมทางด้านสังคม เช่น การพนัน โจรผู้ร้ายชุกชุม ป่าไม้ถูกทำลาย เป็นต้น

แผนงานที่รัฐสั่งให้ทำ มีระบบการทำแผนที่เกิดขึ้นตามกลไกของทางราชการ ได้แก่ แก่กรรมการหมู่บ้าน ประชาคมหมู่บ้าน จนถึงองค์การบริหารส่วนตำบล การทำแผนแบบนี้พุ่งเป้าไปที่แผนการจัดการแผนงบประมาณ มีกรอบระยะเวลาว่าทำเมื่อไร และให้เสร็จเมื่อไรโดยมุ่งไปสู่การรองรับงบประมาณของภาครัฐเป็นหลัก สำหรับแผนชุมชนฯ มีความแตกต่างกับแผนงานตามคำสั่งของรัฐสั่ง โดยเปรียบเทียบได้ดังตาราง 1

ตาราง 1 เปรียบเทียบแผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติและแผนงานตามคำสั่งของรัฐ

ข้อเปรียบเทียบ	แผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติ	แผนงานตามคำสั่งของรัฐ
เป้าหมายของแผน	ทำงานพึ่งตนเอง	วางแผนและใช้งบประมาณ
กรอบระยะเวลา	ทำงานเรื่อยสม่ำเสมอ จนเป็นวิถีปฏิบัติ	มีระยะเวลาให้ทำแน่นอนตามคำสั่ง
การมีส่วนร่วม	จะเปิดกว้างเนื่องจากไม่ได้จำกัดว่า จะต้องทำอย่างไรเมื่อไหร่เสร็จ	ส่วนใหญ่ผู้นำชุมชนหรือหมู่บ้านเป็นผู้เสนอ เนื่องจากมี

ตาราง 1 (ต่อ)

ข้อเปรียบเทียบ	แผนชุมชนพึ่งตนเองตามธรรมชาติ	แผนงานตามคำสั่งของรัฐ
		เวลาจำกัด คนในชุมชนมักไม่มีความรู้สีกร่วมกับแผนที่ออกมาว่าจะต้องแก้ไชนั้นแก้ไชนี้(ถึงแม้จะตรงกับปัญหาของชาวบ้านแต่ก็รอคนอื่นมาช่วยแก้)

เป้าหมายของการทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง อยู่ที่การทำให้สมาชิกที่มีหลากหลายชุมชน “มีโอกาส” ได้มา “ร่วมคิดร่วมค้นหา” ว่าจะทำอย่างไรจะพึ่งตัวเองได้มาก และพึ่งพาภายนอกเท่าที่จำเป็น ซึ่งแต่ละชุมชนย่อมแตกต่างกัน เพราะแต่ละแห่งก็มีของคิของเด่นหรือปัญหาอุปสรรคแตกต่างกันไป เช่น บางแห่งเคยมีป่าไม้มาก แต่ไม่มีคนดูแลจนป่าใกล้จะหมด ทำให้ชาวบ้านหาของป่าไม่ได้เหมือนเดิมหรือบางแห่งมีปัญหาลูกหลานติดยาเสพติดมากเป็นต้น ดังนั้นคนในชุมชนต้องช่วยกันหาสาเหตุและหาทางแก้ไกันเอง ทั้งนี้การทำแผนชุมชนพึ่งตนเองจึงเป็นการทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และแสวงหาแนวทางการพึ่งตนเองของชุมชน ให้อยู่ได้ในระยะยาวต่อไปอย่างมีความสุข “แผน” จึงเป็นแค่ผลของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเท่านั้น

การทำแผนชุมชนเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างแท้จริง จำเป็นต้องจริงจังกับกระบวนการต่อไปนี้

1. การแสวงหาข้อมูล เพื่อที่จะลจุดอ่อนเรื่องความหนักแน่นในเนื้อหา ข้อมูลของกระบวนการทำแผนธรรมชาติที่ชาวบ้านทำกัน ข้อมูลที่เป็นระบบเป็นเรื่องเป็นราวเป็นลายลักษณ์อักษร จึงเป็นเรื่องสำคัญที่กระบวนการวางแผนแบบใหม่สามารถช่วยได้ ทั้งนี้ข้อมูลต้องตรงกับความสนใจใคร่รู้ ความต้องการของคนในชุมชน ดังนั้นการเก็บข้อมูลจึงเป็นกระบวนการภายในชุมชนเอง

2. การกระตุ้นสำนึกร่วมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลร่วมกัน ในกรณีที่ชุมชนใดมีฐานเรื่องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สูง ความร่วมไม้ร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อที่จะแก้ไปัญหาต่าง ๆ จะมีความเป็นไปได้สูงมากเช่นกัน ดังนั้นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากข้อมูล จะกลายมาเป็นเรื่องที่สำคัญมากเพราะกระบวนการนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยชี้ขาดที่จะทำให้แผนชุมชนพึ่งตนเองได้รับการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังหรือไม่

3. วางแผนว่าจะทำอะไร และอย่างไร

3.1 วางแผนว่าจะทำอะไร การวางแผนว่าจะทำอะไรหลังจากได้เห็น ได้วิเคราะห์ข้อมูลภาพรวมของชุมชนหรือของหมู่บ้านแล้ว ก็เป็นขั้นตอนที่ต้องมีความสนใจ หากเป็นการคิดว่าจะทำอะไรบนฐานทุนเดิมหรือศักยภาพของชุมชน ก็จะเป็นเรื่องง่ายที่จะเริ่มต้นลงมือทำ แต่ถ้ากลับไปคิดว่าจะทำอะไรบนฐานทรัพยากรที่ไม่มีอยู่เลยในชุมชน การลงมือทำก็เป็นเรื่องไกลเกินฝันอยู่เหมือนกัน (นอกจากจะมีช่องต้องบประมาณจากภายนอก)

3.2 หาสาเหตุของปัญหาที่ลงมือแก้ไข แต่ก่อนที่คิดว่าจะลงมือทำอะไรนั้น จำเป็นที่จะต้องรู้ว่าอะไรคือสาเหตุของปัญหาที่จะลงมือแก้ไข เพราะถ้าหากว่าไม่สามารถค้นหาสาเหตุพบ การลงมือก็จะสะเปะสะปะ เสี้ยมแรงและเวลาเป็นอย่างยิ่ง

3.3 คิดวิธีการว่าจะทำอย่างไร สิ่งสำคัญนอกจากคิดออกว่าจะทำอะไร ยังต้องคิดต่อว่าจะทำอย่างไรด้วย โดยคนในหมู่บ้านก็จะต้องระดมความคิด แล้วก็ดูความเป็นไปได้ และลงมือทำเลย ภายใต้ศักยภาพของชุมชน สำหรับการแก้ปัญหาที่เกินความสามารถของชุมชน ก็เชื่อมต่อกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานภาครัฐต่อไป

ในชุมชนหนึ่ง ๆ ย่อมมีองค์ประกอบของคนที่หลากหลาย ดังนั้นการทำแผนชุมชนพึ่งตนเองต้องรวมคนให้มาจากหลากหลายอาชีพไม่จำกัดฐานะ ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดทิศทางของชุมชนในเวทีเดียวกัน

ทั้งนี้ในการทำแผนชุมชนในพื้นที่ใด หากชุมชนมีผู้นำที่เข้าใจในกระบวนการจัดทำแผนชุมชนก็สามารถดำเนินการได้เลย แต่หากยังไม่มีความถนัดเพียงพอ ก็ต้องอาศัยพี่เลี้ยงที่มาจากบุคคลภายนอก ดังนั้นพี่เลี้ยงต้องตระหนักว่า ต้องเป็นผู้ที่จะเข้าไปช่วยให้เกิดกระบวนการที่มาจากชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ใช่ไปกำหนดแทนชุมชน

การทำแผน คือ การพยายามพึ่งตนเองของชุมชน โดยการคิดร่วมกันลงมือทำร่วมกัน การทำแผนไม่ควรมีเป้าหมายเพื่อที่จะพึ่งพาคนอื่น แต่หากทำแผนของชุมชนออกมาได้ จะทำให้ทุกคนรู้ว่าถ้าเราต้องการให้ชุมชนเป็นแบบที่เรามุ่งหวังไว้นั้น เราจะต้องทำอะไรก่อนอะไรหลัง แล้วค่อยมาดูว่าเรื่องไหนเราทำได้เอง จะเห็นได้ว่าการมี “แผนชุมชน” นั้น ก่อให้เกิดประโยชน์กับทุกฝ่าย ทั้งในส่วนของชุมชนเราเองและหน่วยงานจากภายนอก ที่ชุมชนเราต้องประสานความร่วมมือด้วยในบางกิจกรรม ที่ชุมชนของเราต้องขอรับการสนับสนุน จากหน่วยงานหรือบุคคลภายนอก ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน

จะใช้ขอบเขตของตำบลเป็นหน่วยในการจัดทำ ซึ่งข้อดีของการทำแผนตามพื้นที่ของตำบล อาจจะได้เปรียบตรงที่ว่า สามารถผลักดันให้เป็นแผนงานหนึ่ง ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นได้

แต่การจัดทำแผนชุมชนในขอบเขตของตำบล ควรจะมีเวทีเรียนรู้กระบวนการจัด
ในระดับหมู่บ้านก่อน แล้วค่อยมารวมเป็นระดับตำบล หรืออาจจะรวมต่อเป็นระดับหลายๆตำบลได้
ถ้าหากมีประเด็นปัญหาที่เชื่อมโยงกัน เช่น เรื่องเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ชุมชนทำแผนพึ่งตนเอง เพราะเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์แก่ท้องถิ่นของตนเอง จะ
ได้มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ชุมชนจะทำเสร็จเมื่อไหร่ก็ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชนนั้นๆ เอง
อาจจะ 5 เดือน อาจจะ 1 ปี

ข้อสำคัญคือความพร้อมของคนในชุมชน ในด้านความร่วมมือร่วมใจกัน และควร
เริ่มจากสิ่งที่จะทำได้เองก่อน นอกจากนี้แล้วในการกำหนดกิจกรรมก็จะต้องมีการปรับปรุงข้อมูล
ให้ทันสมัยเหมาะสมกับสถานการณ์ด้วย

นอกจากนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 กำหนดยุทธศาสตร์
การจัดการเชิงพื้นที่ในมิติใหม่ด้วยการปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมือง ให้เข้าสู่สมดุล
และยั่งยืน โดยอาศัยหลักการสำคัญคือ ยึดพื้นที่เป็นตัวตั้งเอาคนเป็นส่วนกลางการพัฒนา มุ่งสู่
เศรษฐกิจแบบพอเพียงพึ่งตนเองภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน โดยมี
เป้าหมายจะลดสัดส่วนความยากจนให้เหลือร้อยละ 12 ในปี 2549

โครงการนี้ จึงเป็นอีกความพยายามหนึ่งในการแปลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 สู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมทั้งนี้โครงการฯเน้นกระบวนการเรียนรู้
ต่อเนื่อง เป็นแนวทางการเพิ่มข้อมูล เพิ่มอำนาจการวิเคราะห์ปัญหา และค้นหาทางออกทางเลือก
ให้กับชุมชน ชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนตามแผนงานโครงการฯแล้ว
สามารถกำหนดกิจกรรมพัฒนาแก้ปัญหาความยากจน และปัญหาด้านต่างๆ ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้อง
พึ่งพางบประมาณจากราชการ อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งพึ่งตนเองของชุมชน และเอาชนะความ
ยากจนได้ในที่สุด

กระบวนการการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง กำหนดให้มีสมาชิก องค์กรบริหาร
ส่วนท้องถิ่นเข้าร่วมตั้งแต่ต้น จะทำให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นปรับเปลี่ยนวิถีคิดวิธีการทำแผน
และพัฒนาเครื่องมือการวิเคราะห์ปัญหาเพื่อประโยชน์ในการวางแผน แตกต่างกันไปตามสภาพ
ของท้องถิ่นและเครื่องมือ และวิธีการจัดทำแผนจะได้รับการพัฒนาต่อเนื่อง จากงบประมาณของ
องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นเอง

กระบวนการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ สู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจาก
พระราชดำริ (2549 :118-122) ได้รายงานสรุปผลการประชุมประจำ พ.ศ.2546 ของสำนักงาน

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้ให้คำจำกัดความของ กรอบแนวคิด การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยไว้ว่า การพัฒนาที่มีดุลยภาพระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชนตลอดไป

จากการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้เห็นได้ชัดว่าการพัฒนาต่างๆ หรือกระบวนการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนนั้น พระองค์ทรงเป็นผู้คิดและปฏิบัติ นำประเทศและโลกมาก่อนหน้านี้แล้ว ตั้งแต่ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ. 2493 โดยเป็นกระบวนการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเป็นไท ด้วยรูปแบบของการพัฒนาที่ไม่ได้นำเข้าไปให้ ประชาชนคอยแต่รับเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการพัฒนาที่เน้นให้ประชาชนสามารถช่วยตนเองหรือพึ่งตนเองได้ ซึ่งนั่นคือการพัฒนาที่จะสามารถทำได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาการให้จากรัฐหรือผู้อื่น ซึ่งเป็นรูปแบบที่นำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริงนั่นเอง โดยหลักการ และแนวทางการดำเนินงานต่างๆ ได้มีการนำไปเป็นจุดเน้น ในแนวทางการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) เป็นต้นมาและแม้แต่ในระดับโลก ในการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development : UNCED) ที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล พ.ศ. 2535 ได้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการ 21 ว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นแผนแม่บทของโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่กระตุ้นให้ประเทศต่างๆ มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม ในขณะที่เดียวกันก็ให้การคุ้มครองฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป โดยระบุถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม ต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนมีใจความตอนหนึ่งว่า

“จำเป็นต้องสร้างความร่วมมือ ของทุกภาคในการตระหนักถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งในระดับโลกและระดับท้องถิ่น โดยนำภูมิปัญญาขององค์ความรู้ในท้องถิ่น มาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับองค์ความรู้ในระดับประเทศและระดับโลก เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนร่วมกัน ”

หากกล่าวโดยสรุปการดำเนินงาน ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ยึดเอาคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนามาโดยตลอด ทั้งในเรื่องพออยู่พอกินการพึ่งตนเอง และการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกระบวนการดำเนินงานพัฒนาอย่างเป็นลำดับ เป็นขั้นเป็นตอนและรอบด้านซึ่งเป็นการสร้างรากฐานของการพัฒนาที่มั่นคง และไปสู่ ความยั่งยืนอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาคนไปสู่ความยั่งยืนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงใช้เป็นหนทางหลักในการดำเนินงานพัฒนาตลอดมานั้น ได้ปรากฏเป็นแนวทางการพัฒนาถึงปัจจุบัน ซึ่งทุกฝ่ายได้ตระหนักแล้วว่า เป็นแนวทางการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ มีประสิทธิภาพ บังเกิดความยั่งยืน โดยมีจุดมุ่งหมายสุดท้ายคือ ประโยชน์สุขของประชาชนอย่างแท้จริง ดังกระบวนการพัฒนาจากบางส่วนของกระแสพระราชดำรัส ที่ได้พระราชทานไว้ในวโรกาสต่างๆ ดังนี้

1. การพัฒนาต้องอยู่บนพื้นฐานเดิมของสังคม

“ การจะพัฒนาทุกสิ่งทุกอย่างให้เจริญขึ้นนั้น จะต้องสร้างขึ้นจากพื้นฐานเดิมที่มีอยู่ก่อนทั้งสิ้น ถ้าพื้นฐานไม่ดีหรือคลอนแคลนบกพร่องแล้ว ที่จะเพิ่มเติมเสริมต่อให้เจริญดีขึ้นไป อีกนั้นยากนักที่จะทำได้ จึงควรเข้าใจให้แจ่มชัดว่า นอกจากจะมุ่งสร้างความเจริญแล้ว ยังจะต้องพยายามรักษาพื้นฐานให้มั่นคงไม่บกพร่องพร้อมๆ กันด้วย ” พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย 10 กรกฎาคม 2523

การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เป็นการทำให้เกิดความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้า แก่ประเทศชาติและประชาชน โดยเป็นการดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นขั้นตอนโดยการเริ่มต้นด้วยการสร้างรากของประชาชนให้มั่นคง ด้วยการทำให้ประชาชน พอมี พอใช้ เสียก่อน ซึ่งจะนำไปสู่ความสามารถพึ่งตนเองได้ของประชาชน ดังนั้นการพัฒนาใดๆ ก็ตาม จะต้องตั้งคำถามในเบื้องต้นเสียก่อน ว่า การพึ่งตนเองได้ของประชาชนมีองค์ประกอบอะไรบ้าง และจะได้มาด้วยวิธีการอย่างไร ส่วนการพัฒนาที่เร่งรีบหรือก้าวกระโดด เพื่อให้เกิดความเจริญเติบโตหรือทันสมัย โดยรีบร้อนหรือยวบเลิกรากฐานของความก้าวหน้าเสียหมดนั้น จะก้าวไปได้จากสิ่งใดเหมือนกับคนที่มึนสมองคิด เมื่อเกิดปวดศีรษะก็ควรเขยวยาให้หายเสียก่อน เพื่อว่าเมื่อภายหลังจักได้คิดอ่านให้กว้างไกลยิ่งขึ้นไป หากปวดศีรษะแล้วทุบศีรษะเสียจนสมองยวบแหลกไป จะได้สิ่งใดมาใช้คิดเล่า “พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 17 มิถุนายน 2520”

2. การพัฒนาต้องอยู่บนหลักของภูมิสังคม

“ การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา เพื่อจะให้เหมาะสมทุกประการ ”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยึดถือสภาพความเป็นจริงของภูมิประเทศและสังคมวิทยาเกี่ยวกับประชาชน ในพื้นที่พัฒนาเป็นหลักกล่าวคือก่อนที่ลงมือพัฒนา จะต้องสามารถตอบคำถามที่เกี่ยวข้องกับสภาพภูมิประเทศและ วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมในแต่ละท้องถิ่นให้ได้เสียก่อน นับว่าเป็นตัวกำหนดหลักที่จะต้องนำมาพิจารณา และนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา ซึ่งคำตอบของคำถามเหล่านี้ก็จะเป็นหลักการสำคัญของการพัฒนาพื้นที่ ตามแนวพระราชดำริได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ และด้วยความร่วมมืออันดีของประชาชน ซึ่งก็จะบรรลุเป้าหมาย ที่วางไว้ได้อย่างสมบูรณ์ในที่สุด

ทรงเน้นว่าจะพัฒนาอะไรจะทำการอะไรนั้น ขอให้ยึดหลักประการสำคัญคือให้สอดคล้องกับ “ภูมิสังคม” ภูมิสังคมที่พระองค์ให้บทเรียนแรกนั้นก็คือ จะทำอะไรก็ตามต้องคำนึงถึง 2 สิ่งด้วยกัน สิ่งแรกคือ “ภูมิ” ในลักษณะของภูมิประเทศ ซึ่งก็คือสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบๆตัวเรานั้นเอง หรือจะพูดแบบชาวบ้านก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นเอง เพราะสภาพภูมิประเทศของเรานั้น อาจจะมีส่วนคล้ายคลึงกับประเทศเพื่อนบ้านบ้าง แต่ถ้าข้ามไปฝั่งลาวลักษณะธรรมชาตินั้นอาจจะไม่เหมือนกันแล้ว แนวฝนต่างๆนั้นอาจจะมาในฤดูที่ไม่สอดคล้องกัน หรือแม้แต่ประเทศไทยส่วนต่างๆของประเทศเหนือ ใต้ กลาง อีสานก็ยังมีภูมิที่ไม่เหมือนกันเลย เช่นทางเหนือเป็นภูเขา ทางใต้เป็นพรุ ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่ม ส่วนทางอีสานเป็นที่ราบสูงแห้งแล้งเป็นต้น สิ่งที่สองที่อาจจะมีความสำคัญยิ่งกว่าหรือว่าเทียบเท่ากับคำแรกก็คือ “สังคม” แท้ที่จริง ความหมายของพระองค์ก็คือว่ามนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นเอง คนไทยอย่างนี้ว่าเราอยู่ในประเทศเดียวกันแล้วจะคิดเหมือนกันหมด หรือว่าตัดสินใจในกรณีที่เกิดขึ้นต่อสิ่งที่อยู่ข้างหน้านั้น ในลักษณะเดียวกันหมด แม้แต่คนอยู่ทางเหนืออยู่ทางใต้เหตุการณ์หนึ่งที่เผชิญอยู่นั้น ก็อาจจะตัดสินใจไม่เหมือนกันก็ได้ เพราะเขาตัดสินใจไปตามวัฒนธรรม ค่านิยมทางสังคม สิ่งแวดล้อม ประเพณีการอบรมบ่มฝังมา เขาก็ต้องตัดสินใจไปตามนั้น และหากไปเปรียบเทียบกับต่างประเทศแล้ว ความแตกต่างยิ่งมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา

1. วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่

เป็น “นครแห่งชีวิตและความมั่งคั่ง” หรือ “City of life and prosperity” เป็นเมืองที่ให้ความสุขและชีวิตที่มีคุณค่าแก่ผู้อยู่อาศัยและผู้มาเยือน ในฐานะเมืองที่น่าอยู่และน่าท่องเที่ยวในระดับเอเชีย พร้อมกับเป็นประตูการค้าการลงทุนสู่สากล (เทศบาลตำบลสะเมิงได้, 2550:32-36)

2. วิสัยทัศน์การพัฒนาอำเภอสะเมิง

อำเภอสะเมิง เป็นศูนย์รวมองค์การภาครัฐและเอกชน ตลอดจนองค์กรท้องถิ่นในทุกระดับ โดยยึดนโยบายของรัฐบาลนำมาสู่การปฏิบัติ อาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก เน้นให้มีประชามต่าบล หมู่บ้าน ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ตรวจสอบการทำงาน โดยอาศัยการกระจายอำนาจลงสู่ประชาชน

ด้านสังคมและคุณภาพชีวิต

-พัฒนาศักยภาพคนและองค์กรชุมชนในการร่วมกันทำ ร่วมกันรับผิดชอบต่อสังคมโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

-สร้างความมั่นใจในการดูแลความมั่นคงภายใน และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ด้านพัฒนาเศรษฐกิจและชุมชน

-พัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน บนพื้นฐานเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพ ทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม ให้สอดคล้องกับความต้องการตลาดแรงงาน

ด้านโครงสร้างพื้นฐาน

-ปรับปรุงพัฒนาสาธารณูปการ และระบบสาธารณูปโภคให้ได้มาตรฐาน สะดวก และเพียงพอต่อความจำเป็น

-ผลักดันการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน

ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

-จัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานการอนุรักษ์ และสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมในการใช้ประโยชน์ เพื่อให้สภาพแวดล้อมที่ดีของอำเภอยังคงอยู่

ด้านการเมือง การปกครองและการพัฒนาการบริหารงานบริการ

-พัฒนาศักยภาพของประชาชน ในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ในการตรวจสอบการเมือง ทุกระดับทั้งด้านการบริการ การปกครอง การงบประมาณ

3. วิสัยทัศน์เทศบาลตำบลสะเมิงใต้

“ทำชุมชนเมืองให้เข้มแข็ง

พัฒนาเมืองให้น่าอยู่

ประชาชนมีส่วนร่วม

บริหารให้โปร่งใสตรวจสอบได้”

**ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาในช่วง 3 ปี (พ.ศ.2550 – 2552) ของเทศบาลตำบลสะเมิงใต้
โดยเรียงลำดับก่อนหลัง**

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 1.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการประกอบอาชีพหลักและอาชีพเสริม
- 1.2 ส่งเสริมและสนับสนุนการลดภาวะค่าใช้จ่ายในครัวเรือน
- 1.3 ส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรผสมผสาน (เกษตรทฤษฎีใหม่)
- 1.4 ส่งเสริมและสนับสนุนการออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินให้ประชาชน
- 1.5 หาแหล่งงานที่ตรงกับความต้องการของประชาชนที่ว่างงาน
- 1.6 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

ความยากจน

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 2.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพัฒนาสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP)
- 2.2 ก่อสร้างร้านค้าชุมชนเพื่อเป็นตลาดกลางทางการเกษตร
- 2.3 จัดอบรมพัฒนาและส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชน
- 2.4 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการตั้งกลุ่มอาชีพ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพให้มีความเข้มแข็ง
- 2.5 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีการออมทรัพย์ และการจัดตั้ง

กองทุนหมู่บ้าน

- 2.6 ส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรปลอดสารพิษ
- 2.7 เผยแพร่ความรู้และเทคนิคการทำเกษตรใหม่ๆ ให้แก่ตัวแทนเกษตรกรเพื่อนำไปเผยแพร่ต่อ

นำไปเผยแพร่ต่อ

3. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 3.1 ก่อสร้าง ถนน สะพาน ทางเท้า ให้ครอบคลุมและได้มาตรฐาน
- 3.2 ปรับปรุงเส้นทางคมนาคมให้ได้คุณภาพ และได้มาตรฐานทุกหมู่บ้าน

3.3 ก่อสร้าง ปรับปรุงและพัฒนาาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับประชาชน ให้ได้มาตรฐาน

3.4 ส่งเสริมองค์กรชุมชน ประชาชนภาครัฐเอกชน ร่วมในการดูแลรักษาสาธารณูปโภค และผลประโยชน์ของชุมชน

3.5 ขยายพื้นที่ข้อมูล ข่าวสาร เพิ่มระบบการสื่อสารสาธารณะ และประชาชนให้สามารถ เข้าถึงบริการสาธารณะได้อย่างเสมอภาค

3.6 ขยายเขตไฟฟ้าสาธารณะ ปรับปรุงและติดตั้งไฟกิ่งให้ครอบคลุมทุกหมู่บ้าน

3.7 จัดทำป้ายจราจร ป้ายขอย ป้ายบอกทาง ป้ายบอกเขตเทศบาลและป้ายประชาสัมพันธ์

3.8 ขยายพื้นที่บริการข้อมูลข่าวสาร เพิ่มระบบการสื่อสารสาธารณะ และประชาชนสามารถเข้าถึงได้

4. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน
แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

4.1 ขจัดเหตุแห่งการประพฤติมิชอบ ในการจัดซื้อจัดจ้างในงบประมาณของราชการ

4.2 ขจัดเหตุแห่งการประพฤติมิชอบในวงราชการ ในการให้บริการและปฏิบัติหน้าที่

4.3 ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ และป้องกันการทุจริตและประพฤติมิชอบ

5. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการแก้ปัญหาอาเสพติด
แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

5.1 จัดอบรมให้ความรู้กับผู้นำชุมชน เยาวชน ด้านการป้องกันและแก้ไข
ปัญหาอาเสพติด (แบบมีส่วนร่วม)

5.2 จัดกิจกรรมแข่งขันกีฬาระหว่างหมู่บ้าน

5.3 จัดกิจกรรมสร้างความอบอุ่นให้กับครอบครัว

5.4 จัดกิจกรรมประกวดบทความ สำหรับต่อต้านและแก้ไขปัญหาอาเสพติด

ในโรงเรียน

5.5 รมรงค์ให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อย 1 คน สมัครเป็นสมาชิกพลังแผ่นดินท้องถิ่นท้องที่พัฒนา

6. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านสังคม การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 6.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนได้รับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
- 6.2 ส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนางานด้านการศึกษาของเทศบาล
- 6.3 ปลูกฝังค่านิยมและจิตสำนึกให้ประชาชน มีความรักและหวงแหนวัฒนธรรมท้องถิ่น
- 6.4 ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น
- 6.5 ส่งเสริม สนับสนุน งานด้านกีฬาและนันทนาการ
- 6.6 ส่งเสริมและพัฒนาสุขภาพอนามัยของประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี
- 6.7 ส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานด้านสวัสดิการสังคม
- 6.8 การจัดกิจกรรมด้านการส่งเสริมสุขภาพ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพ
- 6.9 จัดกิจกรรมด้านการควบคุมป้องกันโรค พร้อมทั้งเฝ้าระวังการเกิดโรค
- 6.10 จัดกิจกรรมด้านสุขภิบาล มีการปรับปรุงด้านสุขภิบาลให้ถูกสุขลักษณะ
- 6.11 จัดกิจกรรมด้านฟื้นฟูสภาพให้กับผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาสุขภาพที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้
- 6.12 จัดให้มีการบริการด้านการรักษาพยาบาลเบื้องต้นให้ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการได้ง่าย

7. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านความมั่นคง การเมือง และการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- 7.1 พัฒนาและเพิ่มประสิทธิภาพบุคลากร ในด้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
- 7.2 จัดหาและตรวจสอบอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและบรรเทา สาธารณภัย และสนับสนุนกิจกรรมการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
- 7.3 พัฒนาระบบให้บริการประชาชนให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

7.4 พัฒนา ปรับปรุงอาคารสถานที่ เครื่องมือ เครื่องใช้ในการบริหารและการทำงาน
ของเทศบาล

7.5 ส่งเสริมและสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการจัด
กิจกรรมวันสำคัญต่างๆ

7.6 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

7.7 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและ
เทศบาล

8. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

8.1 จัดอบรมให้มีความรู้กับกลุ่มผู้นำชุมชนในด้านการฟื้นฟูและอนุรักษ์
ทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

8.2 จัดตั้งองค์กรและส่งเสริมการนำหลักการเกษตรอินทรีย์ไปใช้ให้เกิด
ประโยชน์

8.3 จัดตั้งส่งเสริมให้มีการจำหน่ายพืชผลทางการเกษตรที่ปลอดสารพิษ

8.4 ส่งเสริมให้มีการปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะและพื้นที่เอกชน

8.5 รณรงค์และส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักวิธีคัดแยกขยะก่อนทิ้ง

9. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ
แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

9.1 จัดหาอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ

9.2 ส่งเสริมให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศได้รับการฝึกอบรม

9.3 จัดสร้าง พัฒนา และปรับปรุงเว็บไซต์ของเทศบาล

9.4 จัดตั้งศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศของเทศบาล

9.5 พัฒนาความสามารถทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศของเทศบาลอยู่เสมอ

9.6 ดำเนินการรวบรวมข้อมูลข่าวสาร จัดหมวดหมู่งานด้านสาธารณสุข และ
สิ่งแวดล้อมเพื่อจัดตั้งเป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของเทศบาล

9.7 สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ บอร์ดแสดงข้อมูลข่าวสารด้าน การสาธารณสุข
และสิ่งแวดล้อมให้กับ ศสมช. ทุกแห่ง

9.8 จัดหาวัสดุอุปกรณ์ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อการรวบรวมข้อมูล
ข่าวสารและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารด้านการสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม

9.9 ขยายเขตพื้นที่บริการข้อมูล ข่าวสาร เพื่อระบบสื่อสารสาธารณะและประชาชนสามารถเข้าถึงบริการสาธารณะได้อย่างเสมอภาค

10. ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว

แนวทางการพัฒนา ประกอบด้วย

- ท่องเที่ยว
- 10.1 ก่อสร้างอาคารรูดักนักท่องเที่ยวและจุดประชาสัมพันธ์สถานที่
- 10.2 สิ่งเสริมอาชีพในการจำหน่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้กับ
- นักท่องเที่ยว

4. วิสัยทัศน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่

“เป็นกลไกในการสนับสนุนและตอบสนองนโยบายของรัฐ และเป็นองค์กรหลักในการพัฒนาท้องถิ่นบนพื้นฐานของความเข้าใจในปัญหา และศักยภาพของท้องถิ่น ด้วยการบูรณาการการบริหารจัดการในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ”

กรอบยุทธศาสตร์การพัฒน้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2550-2552)

- เชียงใหม่
1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ที่สนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์จังหวัด
 2. การพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับแผนการพัฒนาจังหวัดทั้งในด้านการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว อุตสาหกรรม เกษตรกรรม หัตถกรรม และสินค้า OTOP
 3. การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศน์และการพลังงานอย่างยั่งยืน
 4. การอนุรักษ์ ถิ่นทางวัฒนธรรม จารีตประเพณี ส่งเสริมวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของประชาชน
 5. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน อย่างทั่วถึงทั้งในด้านการประกอบอาชีพ สุขภาวะ และการศึกษา
 6. การพัฒนาการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี
 7. การเสริมสร้างความสงบสุขปลอดภัยแก่ชุมชน และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นบนพื้นฐานของประชาธิปไตย (เทศบาลตำบลสะเมิงใต้, 2550:32-36)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคราม (2550:ระบบออนไลน์) เขาครามเป็นตำบล อยู่ใน อ.เมืองกระบี่ จ.กระบี่ มีทั้งหมด 6 หมู่บ้าน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 8,757 คน ส่วนใหญ่ทำสวนปาล์ม สวนยาง สวนผลไม้ ประมงชายฝั่ง และรับจ้างทั่วไป ก่อนหน้านี้ชุมชนเขาคราม มีกลุ่มหรือองค์กรจัดตั้งจำนวนมาก ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำสวน กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ไทยอาสาป้องกันชาติ ลูกเสือชาวบ้าน กองทุนเพื่อความมั่นคง กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชายเลน และประมงชายฝั่ง ฯลฯ ทุกกลุ่มต่างคนต่างทำตามที่หน่วยงานผู้จัดตั้งมอบหมาย (ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าถูกจับป้อนขึ้นมา) เช่นเดียวกับผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอยู่ในลักษณะต่างคิดต่างทำ ก่อนจะมีกระบวนการเรียนรู้แผนชุมชนมีการเคลื่อนไหวทางความคิดอยู่ 2 ส่วนหลักๆ

ส่วนที่ 1 โดยคนรุ่นใหม่ของชุมชนที่มีความตื่นตัวในการเรียนรู้ เป็นกลุ่มคนที่ผ่านการศึกษาระดับใหม่

ส่วนที่ 2 การเคลื่อนไหว ธกส. จ.กระบี่ ที่พบว่าได้ปล่อยเงินกู้ไปจำนวนมากในจังหวัดกระบี่ (ไม่ต่ำกว่าหนึ่งพันล้าน) แต่ไม่สามารถเรียกคืนได้ โดยเฉพาะใน ต.เขาครามมีหนี้สูงถึง 120 ล้าน ในจำนวนนี้เป็นหนี้ ธกส. 99 ล้าน ทั้งๆที่เป็นชุมชนที่อุดมไปด้วยทรัพยากร ธกส. ได้เริ่มสำรวจ เพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสม และพร้อมที่จะสำรวจตัวเองเพื่อหากระบวนการใหม่ ในการพัฒนาชุมชน จนได้พื้นที่เขาครามเป็นพื้นที่นำร่อง ธกส. ได้ร่วมกับมูลนิธิหมู่บ้านเข้าไปเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนให้ชุมชนทำแผนชุมชน

ขั้นตอนการจัดทำแผนของเขาครามประกอบด้วย

- ขั้นตอนที่ 1 ประสานคนประสานแกน
- ขั้นตอนที่ 2 จัดเวทีทำความเข้าใจในวงกว้างมากขึ้น (กระตุกวิถีคิด)
- ขั้นตอนที่ 3 ขึ้นการเตรียมเก็บข้อมูล
- ขั้นตอนที่ 4 ปฏิบัติการเก็บข้อมูล การเก็บข้อมูลครั้งแรก ได้ข้อมูลที่ตรงตามข้อเท็จจริงประมาณ 60% เนื่องจากชาวบ้านเบื่อกับที่จะตอบ เพราะเก็บทุกปี เข้าใจว่าเก็บข้อมูลเพื่อเก็บภาษีเข้าอบต. เก็บข้อมูลแล้วก็อยู่เหมือนเดิม อยากรู้คนอื่น เรื่องหนี้สินและรายได้ ฯลฯ
- ขั้นตอนที่ 5 สรุปรูปข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์
- ขั้นตอนที่ 6 สรุปรูปข้อมูล วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน
- ขั้นตอนที่ 7 ขกร่างแผนแม่บทจากความจริงของชุมชน

ขั้นตอนที่ 8 การเรียนรู้แผนชุมชน นำเสนอแผนงาน โครงการกิจกรรม วิเคราะห์สรุปเป็นแผนแม่บทชุมชน และเดินทางไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชน

ขั้นตอนที่ 9 การแปลงแผนสู่การปฏิบัติ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสำคัญ

เขาครามต้องบริหารจัดการด้านเงินทุนเป็นลำดับแรก เพราะหนี้สินมากกว่ารายได้ อันนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ 6 หมู่บ้าน และมีกลุ่มออมทรัพย์ระดับตำบล ทำหน้าที่การจัดการระหว่างหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็น ธนาคารชุมชนตำบลเขาคราม ตามด้วยการจัดการทรัพยากร อันเป็นผลจากการเก็บข้อมูลรายได้-รายจ่าย และศักยภาพของคนภูมิปัญญาและทรัพยากร นำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มพัฒนากลุ่ม ขึ้นมาหลากหลายตามลำดับความสำคัญ และจากต้นทุนที่มีอยู่จริงของชุมชนในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน การก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนเขาคราม จากปี 2542 จนถึงปัจจุบัน พบว่าปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้หยั่งราก มาจากปัจจัยต่างๆ แกนนำมีส่วนอย่างมาก ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ มีความหลากหลาย มีวิสัยทัศน์ ในการมองโลก สังคม ชุมชน อันเนื่องมาจากกระบวนการเรียนรู้ที่นำเอาความรู้สากล (การศึกษาในระบบ) และความรู้จากชุมชน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) มาบูรณาการ มีความกล้าหาญ อดทน ยืนหยัด เสียสละและใฝ่รู้

ต้นทุนของชุมชน

ประกอบไปด้วย

1. สถานที่ตั้งของชุมชน อยู่ในสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ อุดมไปด้วยทรัพยากร ทั้งป่าไม้ ทะเล และดินสภาพดี การแลกเปลี่ยนของชุมชนมีมาตั้งแต่อดีต มีการแลกเปลี่ยนเชื่อมสัมพันธ์กันระหว่าง เกลือเขา-เกลือเล
2. สายสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และความหลากหลายของวัฒนธรรม (จีน พุทธ มุสลิม) จากการเป็นชุมชนเก่าแก่ และสืบเชื้อสายมาจากตระกูลใหญ่ไม่กี่ตระกูล ทำให้มีความสามานฉันท์ ไม่มีปัญหาขัดแย้งทางความเชื่อและศาสนา
3. องค์การบริหารส่วนตำบล แกนนำที่สำคัญหลายคนที่เป็นต้นคิด เป็นสมาชิก อบต. ทั้งในส่วนสภาและส่วนบริหาร ทำให้สามารถนำพา อบต. มาเชื่อมโยงกับแผนชุมชนของชุมชน ได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการ ทิศทางในอนาคตของชุมชนตำบลเขาคราม ชุมชนเขาครามยังคงดำเนินการกิจกรรม ในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชนต่อไป โดยการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ที่มีในแผนไปตามความ พร้อม เนื่องจากเขาครามได้รับความสนใจจากหน่วยงานต่างๆ หลายหน่วยงานลงไปสนับสนุน เพื่อขยายผล แกนนำชุมชนให้ข้อเสนอแนะว่า หากการสนับสนุนนั้น เพื่อสนองนโยบายของหน่วยงาน และไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จะทำลายฐานที่

มันของชุมชนได้ ในขณะที่ชุมชนเองก็ต้องริบจัดความสัมพันธ์กับพันธมิตร หรือองค์กรภายนอก ชุมชนเขาคرامได้เสนอแนะ การจัดความสัมพันธ์กับองค์กรท้องถิ่นไว้ดังนี้

3.1 ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดวิสัยทัศน์ นโยบาย (ร่วมคิด) ร่วมทำแผน โดยเฉพาะการผนวกร่วมระหว่างแผนของอบต.กับแผนของชุมชน

3.2 องค์กรท้องถิ่นควรใช้ความพยายาม ในการจัดให้มีสภาผู้นำหรือสภาแกนนำ ทำหน้าที่เป็นสมองของชุมชน โดยไม่เกี่ยวข้องกับกาใช้ อำนาจทางกฎหมาย แต่ใช้ปัญญาในการ สร้างการเรียนรู้ ให้ชุมชนมีพื้นในการกำหนดตนเอง จากจุดเล็กๆ แล้วค่อยๆขยายให้ ใหญ่ขึ้นจน ครอบคลุมทั้งชุมชนในที่สุด

3.3 องค์กรท้องถิ่นควรมีแผนงาน ในการสร้างคนรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง เพื่อสืบ ชะตาชุมชนต่อไป

3.4 องค์กรท้องถิ่นควรมียุทธศาสตร์ของตนเอง ที่มีฐานมาจากแผนชุมชน เพื่อ นำไปสู่การจัดความ สัมพันธ์กับภายนอก ที่เท่าเทียมและเคารพศักดิ์ศรีของกันและกัน

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(2550:ระบบออนไลน์)ได้กล่าวถึงชุมชนไม้เรียงว่า จากการเติบโตอย่างต่อเนื่องของชุมชน ซึ่งเกิดจากทั้งปัจจัยภายนอกและภายใน ทำให้ชุมชนไม้ เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะปัจจัยภายนอกที่ ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกวิถีชีวิตและวิธีการผลิต ทำให้ชุมชนไม้เรียงเข้าสู่ระบบ เกษตรกรรมพืชเชิงเดี่ยว มียางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ ที่เข้ามากำหนดชีวิตและความ เปลี่ยนแปลงของชุมชนมากมาย แม้ยางพาราจะเป็นพืชที่นำมาซึ่งรายได้ที่ค่อนข้างสูง แต่ก็พบว่า การพัฒนาชุมชนนั้นไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวังมากนัก เกษตรกรยากจนมีหนี้สินล้นพ้น ตัว เพราะยังขาดความรู้ด้านการจัดการและด้านข้อมูลข่าวสาร ขณะเดียวกันชุมชน ไม้เรียงเป็นเพียง ชุมชนผลิตสินค้า ที่ได้สร้างความร่ำรวยให้กับพ่อค้าคนกลาง ซึ่งไม่ใช่ผู้ผลิตแต่อย่างใด ชุมชนไม้ เรียงจึงได้พยายามรวมกลุ่มรวมพลังกันต่อสู้เรื่องราคาขางพาราให้มีราคาสูงขึ้น โดยการจัดตั้ง กิจกรรมกลุ่มขึ้นในชุมชนไม้เรียง เพื่อเป็นทางเลือกและทางรอดของคนในชุมชน เช่น โรงงานแปรรู ปยางพารา ที่เริ่มต้นขึ้นเมื่อปี 2526 เพื่อแก้ปัญหาคุณภาพยางพาราให้เป็นที่ต้องการของตลาด ลด ต้นทุนการผลิต นับเป็นเวลาเกือบ 10 ปีที่ชุมชนได้รวมกลุ่มกันพัฒนาอาชีพหลักดังกล่าว แต่ สุดท้ายได้มีการสรุปบทเรียนของชุมชน ว่าการทุ่มเทเพื่อแก้ปัญหาขางพาราเพียงอย่างเดียว นั้น ไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆของชุมชนได้ เพราะปัญหาทุกอย่างเชื่อมโยงกัน ต่อมาจึงได้ตั้งศูนย์ศึกษา และพัฒนาชุมชนไม้เรียงขึ้น เมื่อปี 2535 เพื่อศึกษาชุมชนในทุกด้าน เช่น คน ความรู้ ทรัพยากรของ ชุมชน จากสภาพปัญหาของชุมชน ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงได้สรุปแนวทางการ ดำเนินงาน เพื่อให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ภายในชุมชนอย่างน้อย 3 เรื่อง คือ

1. การเรียนวิชาสามัญพื้นฐาน อย่างน้อยคนในชุมชนต้องเรียนจบ ม.3 เพื่อให้เขา ได้นำความรู้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมีกรมการศึกษานอกโรงเรียนให้การสนับสนุน

2. ให้การเรียนรู้ในสิ่งที่คนในชุมชนต้องการจะรู้ ซึ่งได้แบ่งกลุ่มเรียนรู้ออกเป็นกลุ่มย่อย ตามสาขาที่แต่ละคนต้องการเรียนรู้ และให้มีการปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง ด้วยการเน้นผลงานที่ปฏิบัติมาเป็นหลักประกันความสำเร็จในกิจกรรมนั้นๆ

3. ให้การเรียนรู้ในสิ่งที่คนในชุมชนควรจะรู้ ได้แก่ระบบเศรษฐกิจ ตั้งแต่ครัวเรือน ชุมชน จังหวัด ประเทศ และโลก ด้านสังคมที่เน้นให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ด้านการเมืองเพื่อให้รู้จักความหมายของการเมืองที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชน รวมถึงสิทธิและหน้าที่ของแต่ละคนที่พึงกระทำ ด้านกฎหมายเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้รู้กฎหมายที่จำเป็นเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน ป้องกันการเอาเปรียบจากผู้อื่น ด้านระบบสหกรณ์ที่มุ่งหวังให้เป็นเครื่องมือ ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ของสมาชิกและด้านการบริหารจัดการ เพื่อให้คนในชุมชนได้นำความรู้มาใช้ในการจัดการ โดยเริ่มจากครอบครัว ด้วยการจัดทำแผนงานการประกอบอาชีพและการทำงาน ศูนย์ฯ ได้ดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติ เพื่อคนในชุมชนทุกระดับปรับตัวได้ทัน ซึ่งพบว่าในความรู้สึกของชาวบ้านนั้น เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในทางที่ดีขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกันศูนย์ฯ แห่งนี้ ได้มีการจัดตั้งสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงขึ้น เพื่อบริหารงานของศูนย์ฯ ให้เป็นไปอย่างมีระบบ มีแผนงาน และมีผู้รับผิดชอบ โดยการคัดเลือกผู้นำหมู่บ้านๆ ละ 5 คน จากจำนวน 8 หมู่บ้าน รวม 40 คน มาเป็นสมาชิกร่วมกันสำรวจความต้องการและปัญหาของชุมชนอย่างละเอียด ครอบคลุมทุกครัวเรือน เพื่อนำมาพิจารณาวางแผนทาง สร้างกระบวนการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองต่อไป เพื่อเดินทางไปสู่เป้าหมายดังกล่าวได้ จึงเกิดแผนการดำเนินงานของศูนย์ฯ ขึ้นใน 8 ด้าน คือ แผนพัฒนาเกษตรยั่งยืน แผนการจัดการผลผลิตของชุมชน แผนพัฒนาเศรษฐกิจ วิสาหกิจชุมชน แผนพัฒนาด้านสุขภาพ แผนพัฒนาทุนและหนี้สิน แผนพัฒนาการท่องเที่ยว แผนพัฒนาจิตใจ แผนพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน รวมกิจกรรมทั้งหมด 55 กิจกรรม เช่น โรงสีข้าว กิจกรรมผลิตแชมพู ยาสีฟัน โรงงานผลไม้กระป๋อง กิจกรรมผลิตปุ๋ยหมัก โรงเพาะชำขยายพันธุ์พืช โรงงานน้ำปลา กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ กิจกรรมสร้างวิทยากร ศูนย์ข้อมูลตำบล เป็นต้น

นายประยงค์ ธรรมรงค์ ประธานสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงบอกว่า แม้สังคมจะยอมรับผลงานของชุมชนไม้เรียง แต่ชุมชนก็ไม่ได้หยุดเรียนรู้แต่อย่างใด ขณะนี้กำลังร่างหลักสูตรและตำราการเรียนรู้ 5 เรื่อง คือ ยางพารา แผนชุมชน วิสาหกิจชุมชน การจัดการองค์กร ศูนย์เรียนรู้ชุมชน เพื่อถ่ายทอดให้กับคนที่สนใจแผนชีวิตชุมชน ซึ่งขณะนี้กำลังสร้างระบบต่างๆ อยู่ คาดว่าจะแล้วเสร็จและเปิดอย่างเป็นทางการในกลางเดือนกรกฎาคมนี้ จากจุดเริ่มต้นเล็กๆ เมื่อกว่า 20 ปีที่ผ่านมาชุมชนไม้เรียงได้เรียนรู้อย่างไม่หยุดนิ่ง จนมีผลงานเป็นที่ยอมรับของผู้คนทั่วไป ทำให้วันนี้ชุมชนไม้เรียงได้เป็นหนึ่งในชุมชนต้นแบบเรื่องแผนชีวิตชุมชน ที่พิสูจน์ให้เห็นว่าชุมชนก็สามารถจัดการ

แก้ปัญหาของชุมชน ด้วยตัวของชุมชนเองได้ ขอเพียงแต่อย่าหยุดการเรียนรู้เท่านั้น ปัจจุบันชุมชนไม้เรียงยังเป็นสถานที่ศึกษาของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรชุมชนผู้สนใจเกี่ยวกับแผนชีวิตชุมชนในแต่ละเดือนไม่ต่ำกว่า 5 พันคน ที่สำคัญรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงของแผนชีวิตชุมชนแห่งนี้ และชุมชนพันธมิตรอื่น ได้ทำให้รัฐบาลรับแนวคิดเรื่องแผนชีวิตชุมชน เข้าเป็นหนึ่งในนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยกำหนดว่าภายใน 3 ปีนี้ 7,405 ตำบลทั่วประเทศจะต้องเกิดแผนชีวิตชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับการโอนงบประมาณจำนวนมหาศาล ลงสู่องค์กรบริหารส่วนตำบล(อบต.) ในอีกไม่กี่ปีข้างหน้า โดยหวังให้บังดังกล่าวแปรผลไปสู่การพัฒนา ที่ตรงกับความต้องการของชุมชนให้มากที่สุด

วิชิต นันทสุวรรณ (2547:70) กล่าวถึง ประสบการณ์การจัดทำแผนแม่บท และสภาพผู้นำของชุมชนไม้เรียงโดยชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนไม้เรียงสร้างสรรค์ขึ้นมาอย่างเป็นธรรมชาติค่อยเป็นค่อยไป ได้ข้อสรุปว่าการเรียนรู้ของชาวบ้านมี 2 ระดับ คือ

1. เรียนในสิ่งที่อยากรู้และเรียนในสิ่งที่ต้องรู้ เป็นการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้นำชุมชน เพราะวิธีการเรียนรู้เป็นวิธีการหาความรู้จากสภาพความเป็นจริง จากข้อมูลจากการอ่าน การพูดคุยหาข้อสรุป แผนแม่บทการพัฒนาชุมชนไม้เรียง เกิดจากการเรียนรู้แบบแรกนี้

2. เรียนในสิ่งที่อยากทำและทำในสิ่งที่อยากเรียน เป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสมาชิกทั่วไปในชุมชน เพราะวิธีการเรียนรู้เป็นวิธีการเรียนจากการปฏิบัติเรียนจากรูปธรรม เป็นการเรียนรู้เชิงประจักษ์ทำนองเดียวกับการสรุปว่า “ให้คนอื่นทำสำเร็จก่อนจึงทำตาม” และบางครั้งไม่มีตัวอย่างความสำเร็จให้เห็น ต้องเรียนรู้โดยการทำแบบ “ลองผิดลองถูก”จนได้ข้อสรุปที่ถูกต้อง หากลาออกจากสมาชิกในชุมชนจำนวนมาก ให้เรียนรู้แบบแรกจะไม่สอดคล้องและไม่เกิดการเรียนรู้จริง บางคนบอกว่า “นั่งพูดเป็นวันๆไม่เห็นได้อะไรแก้ปัญหาอะไรไม่ได้” การเรียนรู้ทั้ง 2 ระดับนี้ ประสงค์ ธรรมรงค์ ผู้นำชุมชนไม้เรียงสรุปสั้นๆไว้ว่า “เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องรู้ เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องทำและทำในสิ่งที่เรียนรู้แล้ว” เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องรู้ หมายถึงมีเหตุปัจจัยเป็นจำนวนมากทั้งนโยบายของรัฐบาล กฎหมายที่เกี่ยวข้องเทคโนโลยีสมัยใหม่ และวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลเข้าสู่ชุมชนผ่านสื่อสาธารณะ เป็นเหตุปัจจัยที่หากเราไม่รู้เท่าทัน เราจะตกเป็นเหยื่อของมัน เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องทำ หมายถึง การตัดสินใจทำการผลิตทางการเกษตร การประกอบการในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชนรวมถึงงานทุกอย่าง เราต้องมีความรู้ในเรื่องที่เราจะทำ และต้องเรียนรู้ให้มากที่สุดก่อนลงมือทำ จึงจะประสบความสำเร็จ และทำในสิ่งที่เรียนรู้แล้วหมายถึงการนำความรู้นั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชีวิต

ขั้นตอนการทำแผนแม่บทชุมชน

ขั้นตอนการดำเนินการทำแผนแม่บทชุมชนมีอยู่ 7 ขั้นตอน โดยมีกลุ่มเป้าหมายในที่นี่คือ ตัวแทนของหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านที่มารวมกัน ในระดับตำบลเป็นคณะทำแผนแม่บทชุมชนตำบล อาจจะเลือกหมู่บ้านละ 3 – 5 คน ตามขนาด จำนวนรวมทั้งตำบลไม่ควรมากกว่า 50 คน คณะทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบลนี้ จะเป็นแกนนำสำคัญเพื่อการดำเนินงานในหมู่บ้านของตนเอง และทุกเดือนจะนำข้อมูล นำผลที่ได้รับไปนำเสนอต่อที่ประชุม คณะทำแผนตำบลและเตรียมเวทีต่อไป

1. การเตรียมการ เตรียมนักวิจัยชุมชน เตรียมชุมชน รวมทั้งเตรียมวิทยากรจากภายนอก
2. เวทีที่ 1 เปิดโลกแห่งการเรียนรู้ ทำความเข้าใจวิธีการกำหนด “การบ้าน” ให้ไปทำข้อมูลรายรับรายจ่ายหนี้สินของแต่ละหมู่บ้าน เพื่อนำมาวิเคราะห์ในเวทีที่ 2 และเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนโดยคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้าน
3. เวทีที่ 2 นำข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สินเท่าที่เก็บได้ มาประเมินประมวล กำหนด “การบ้าน” การทำข้อมูลทรัพยากร ความรู้ภูมิปัญญาเพื่อนำมาวิเคราะห์ในเวทีที่ 3
4. เวทีที่ 3 นำข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สินมาวิเคราะห์เตรียมการไปศึกษาดูงาน
5. เวทีที่ 4 นำข้อมูลการไปศึกษาดูงานมาวิเคราะห์ รวมทั้งข้อมูลทรัพยากรและกลับไปเตรียมทำการระดม “วิสัยทัศน์” ของแต่ละชุมชน หาทางเลือกและ “ความต้องการ” ที่แท้จริงของแต่ละชุมชนเพื่อนำมา “ปรุง” ให้เป็นแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล

การแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

หลังจากการทำประชาพิจารณ์แผนแล้ว (เท่ากับได้รับฉันทานุมัติจากชุมชน) คณะทำแผนอาจจะคงอยู่ (บางแห่งเรียกว่าสภาผู้นำ) หรือไม่ก็อาจจะตั้งคณะกรรมการ หรือคณะทำงานขึ้นมาใหม่ก็ได้ เพื่อนำแผนไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งประกอบด้วยแนวทาง 4 ประการคือ

1. การจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังของแผนและโครงการต่างๆ เพราะแผนแม่บทชุมชนอาจจะมีโครงการหลายสิบโครงการ และกิจกรรมภายใต้แต่ละโครงการอีกจำนวนมาก คงไม่สามารถทำทุกอย่างพร้อมกันได้ จึงต้องมีการวิเคราะห์จัดลำดับความสำคัญ และดูว่าจะพัฒนาให้เป็นแบบผนึกพลัง (synergy) และแบบเกื้อกูล (cluster) ได้อย่างไร ไม่ใช่คิดอะไรเดี่ยวๆ

ไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น จะเริ่มทำสถาบันการเงินของตำบลหรือไม่ ถ้าทำจะทำอย่างไรและควรทำเลข ถ้าทำเร็วก็ออมเงินได้เร็วออมเงินแล้วจะเอาเงินไปร่วมลงทุนทำอะไร และเกี่ยวข้องกับอะไร

2. การวิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางธุรกิจ การลงทุนของชาวบ้านกระบวนการผลิต การบริโภค การตลาด การจัดการต่างๆทุกขั้นตอน เรื่องการลงทุนอาจจะคิดว่าเป็นเรื่องใหญ่ แต่ถ้าหากโครงการมีแนวโน้มที่จะเป็นธุรกิจที่ให้ผลตอบแทนที่ดี การลงทุนร่วมทุนโดยชาวบ้านก็ไม่ควรจะยาก และอาจมีส่วนสมทบจาก อบต. หรือหน่วยงานราชการและหน่วยงานภายนอก หรืออาจจะร่วมหุ้นร่วมทุนแบบไขว้ระหว่างตำบลต่างๆ ใกล้เคียงหรือในเครือข่ายเดียวกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการจัดการ

3. การฝึกอบรมด้านวิชาการเทคนิคต่างๆ เพื่อสร้างวิทยากรท้องถิ่นในประเด็นสำคัญๆ ที่อยู่ในแผนแม่บทโครงการและกิจกรรมต่างๆ วิทยากรเหล่านี้จะไปขยายผลในหมู่บ้านของตนเอง การฝึกอบรมทำให้ได้เครือข่ายหรือในระดับตำบล ฝึกอบรมไม่เพียงแต่เทคนิควิธีทำ แต่รวมถึงวิธีการจัดการ การดำเนินงานการทำบัญชี เป็นต้น

4. การจัดองค์กรภายในว่าหมู่บ้านไหนควรผลิตอะไร จัดการเรียนรู้อะไรจัดการตลาดอย่างไร ประสานกับองค์กรต่างๆ ภายนอกอย่างไร หน่วยงานราชการที่มีโครงการอยู่แล้ว และพร้อมจะสมทบ หรือเครือข่ายชุมชน หุ้นส่วนพันธมิตรอื่นๆ จะประสานกันอย่างไร เพื่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชนที่บางอย่างไม่จำกัดอยู่แต่ในหมู่บ้านและตำบลของตนเอง แต่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายใหญ่และระบบที่กว้างขวางออกไปเป็นระบบการพึ่งตนเอง และกำลังต่อรองและป้องกันตัวเองจากการรุกของทุนและตลาดบริโภคได้ดีกว่า

องค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกีฮ้น (2550:ระบบออนไลน์) ได้กล่าวถึง

แผนชุมชน ว่าเป็นแนวทางในการพัฒนา เพื่อไปสู่วิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้ กระบวนการในการจัดทำแผนอาจแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ซึ่งขึ้นอยู่กับความพร้อม ความเข้าใจของคณะทำงานจัดทำแผน

“แผนร้อยแปด” เป็นการเริ่มต้นเรียนรู้การจัดทำแผนของชาวบ้านน้ำเกีฮ้น เมื่อปี พ.ศ. 2541เพื่อจะทำทางไปสู่ฝันร่วมกัน คือ “กินอิ่ม นอนอุ่น ฝันดี” คำว่า “ร้อยแปด” ชาวบ้านให้ความหมายว่าเป็นเพราะแผนนี้มีความต้องการของชาวบ้านมากมายหลากหลายมารวมกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2544 จึงได้มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนขึ้น มีขั้นตอนอย่างเป็นระบบ ทำให้กระบวนการจัดทำแผนของชาวบ้านผ่านการถกเถียงความคิด และตกลงเป็นแนวทาง สำคัญในการพัฒนาตำบลน้ำเกีฮ้น

การผลักดันแผนให้เป็นจริง

แผนของชุมชนเป็นแนวทางในการพัฒนา และดำเนินงานของชุมชนอย่างมีทิศทาง และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือการลงมือทำตามแผนที่วางไว้ ตำบลน้ำเกีฮ้นได้มีแนวทางการผลักดันแผนชุมชนให้เป็นจริง ดังนี้

1. ยึดมั่นในวิสัยทัศน์ของชุมชน มีจุดยืนในเป้าหมายที่ตั้งไว้ คือ “กินอ้ม นอนอ่อม ฟืนคิ”

2. มีคณะทำงาน รับผิดชอบในการผลักดันแผนให้เป็นจริง เช่น

2.1 แผนด้านเศรษฐกิจ ตามยุทธศาสตร์ที่กำหนดไว้ในเรื่องเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง การเสริมศักยภาพกลุ่มอาชีพต่างๆ แผนด้านนี้จะมียุทธศาสตร์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นผู้รับผิดชอบหลัก ส่วนการระดมทุนในชุมชน ส่งเสริมการออมทรัพย์ มีคณะกรรมการฝ่ายเศรษฐกิจขององค์กรฯ ดำเนินการผลักดันเรื่องธนาคารชุมชน และโครงการนิคมอาชีพยั่งยืน

2.2 แผนด้านวัฒนธรรมและการศึกษา กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนประเด็นนี้คือ โรงเรียน ชมรมผู้สูงอายุตำบลน้ำเกีฮ้น วัด และคณะกรรมการวัฒนธรรมตำบลน้ำเกีฮ้น ดำเนินการตามยุทธศาสตร์คือ ส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้าน และอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

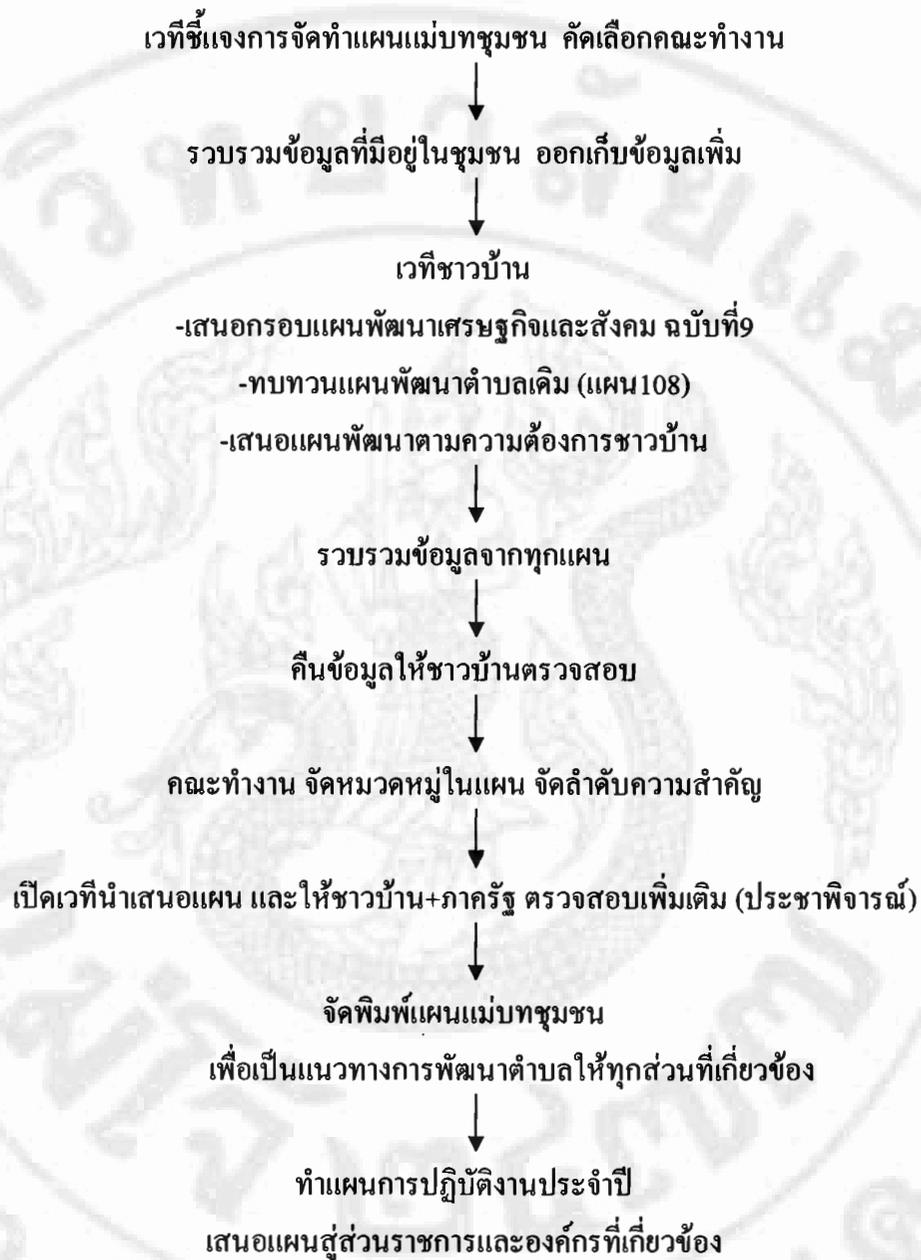
2.3 แผนด้านสุขภาพอนามัย มีคณะทำงานหลักคือชมรม อสม. และคณะกรรมการสภาสุขภาพ โดยมีสถานอนามัยเป็นที่ตั้ง ดำเนินการตามยุทธศาสตร์คือ การส่งเสริมการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ ส่งเสริมการใช้สมุนไพร การออกกำลังกาย และการลดการใช้สารเคมี

2.4 แผนด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาอาเสพคดี มีคณะกรรมการอาสาเสพคดีของตำบล จำนวน 70 คน เป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

3. มีการติดตามความก้าวหน้าของโครงการหรือกิจกรรม โดยการประชุมปรึกษาหารือกันของคณะกรรมการแต่ละฝ่าย และประชุมคณะกรรมการองค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน ตำบลน้ำเกีฮ้น ทุกเดือน

4. มีเวทีทบทวนแผนแม่บทชุมชน ในเดือนกรกฎาคม ของทุกปี

5. มีตำแหน่งผู้ประสานงานองค์กร โดยใช้เงินขององค์กรจ่ายเป็นค่าจ้างรายเดือน เพื่อให้เป็นพนักงานประสานงานหลักในทุกกิจกรรม

ภาพ 1 ลำดับขั้นตอนการจัดทำแผนชุมชนตำบลน้ำเกีฮ้น

การนำแนวคิดของโครงการบูรณาการแผนชุมชนฯ ไปสู่แนวทางการปฏิบัติ

อุษา เทียนทอง (2546:ระบบออนไลน์) กล่าวถึงแนวทางในการปฏิบัติ ต้องมีการปรับโครงสร้างทางความคิดของคน เมื่อปรับโครงสร้างทางความคิดก็จะนำไปสู่การปรับพฤติกรรม ทั้งของชุมชนและราชการ ปรับความคิดของนักการเมืองให้มีส่วนร่วม ปรับโครงสร้างการทำงานให้สามารถยืดหยุ่น โดยไม่ยึดติดกับกรอบภารกิจของการทำงาน

แนวทางในการสร้างเวทีประชาคม วัฒนธรรมของการสร้างเวทีประชาคมจะมีวิทยากรในทุกระดับ ตั้งแต่วิทยากรในระดับตำบล อำเภอ ขึ้นมา มีการจัดการในเรื่องของการร่วมคิด การแบ่งภาระการทำงาน มีการวางแผนร่วมกัน มีการบูรณาการแผนต่างๆ ให้สามารถปรับแผนได้ ปรับกิจกรรมได้ มีการติดตามประเมินผล ทบทวนและพัฒนา มีศรัทธาและมีการเรียนรู้ร่วมกันของทีม และมีการสร้างทีมที่มาจากทุกๆ ภาคส่วน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2549:ระบบออนไลน์) กล่าวว่า การนำแผนชุมชนไปใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการในการพัฒนา หรือการแก้ไขปัญหาของชุมชนจึงต้องปรับปรุง/พัฒนา/ยกระดับแผนชุมชนตลอดเวลา ให้เป็นแผนชุมชนที่มีคุณภาพ หมายถึง แผนชุมชนที่เกิดจากกระบวนการแผนชุมชน และได้รับการตรวจสอบ และยอมรับว่าเป็นแผนชุมชนที่มีความพร้อมที่จะดำเนินการได้ รวมถึงแผนชุมชนที่เกิดจากกระบวนการชุมชนที่เข้มแข็ง และเป็นที่ยอมรับโดยคณะกรรมการระดับอำเภอ กิ่งอำเภอ นอกจากนี้อาจใช้ข้อมูลคุณภาพแผนชุมชน ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยร่วมกับกรมการพัฒนาชุมชนจัดทำการประเมินไว้แล้วเป็นข้อมูลเบื้องต้นประกอบการตัดสินใจเลือกพื้นที่ เพื่อให้การบริหารจัดการของรัฐบาล เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดให้ยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุขระดับจังหวัด เป็นกรอบใหญ่ของการพัฒนาหมู่บ้านและชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมรวมทั้งการแก้ไขปัญหาความยากจน เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งและขีดความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนบนพื้นฐานแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการรวมพลังของทุกภาคส่วนในระดับท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินงานและพัฒนาท้องถิ่นของตนเองอย่างเป็นรูปธรรม ในการดำเนินโครงการภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุขระดับจังหวัด พ.ศ. 2550 มีกรอบแนวทางการดำเนินการ จัดทำโครงการให้สอดคล้องตามแผนงานหลักที่รัฐบาลกำหนดใน 5 ด้าน คือ

1. แผนงานด้านเศรษฐกิจพอเพียง สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในการดำเนินชีวิตของประชาชนและครอบครัว และการประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตรตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่
2. แผนงานพัฒนาและสร้างโอกาสให้ชุมชน สนับสนุนกิจกรรมใน 3 ระดับ ตามศักยภาพชุมชน โดยขึ้นต้นเน้นการผลิตเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่าย เช่น ปุ๋ย

อินทรีฯ ผักสวนครัว ชั้นกลางเน้นการ งดอาหาร การแปรรูปเพื่อตลาดในชุมชน และชั้นสูงเป็น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ชุมชนที่มีศักยภาพ และมีภูมูทางด้านการตลาด

3. แผนงานการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน เน้นการอนุรักษ์พัฒนาและ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ดิน และป่าไม้ โดยเรียนรู้ตามแนวพระราชดำริ

4. แผนงานการสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ เน้นการสงเคราะห์ในระดับ ครอบครัวยุคตามความเป็นจริงในพื้นที่อย่างทันเหตุการณ์

5. แผนงานการบริการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชน ครอบคลุมทั้งด้านสาธารณสุข การศึกษา การฝึกอบรมอาชีพ และการอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ตามหลักเกณฑ์และวิธีการบริหาร กิจการบ้านเมืองที่ดี เช่น การมาติดต่อจังหวัด อำเภอ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของประชาชน

ทั้งนี้ ให้เป็น โครงการที่มาจากแผนชุมชนที่มีคุณภาพ และควรมีความเชื่อมโยงกับ การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นโครงการที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันใน ชุมชน การจัดทำข้อมูลศักยภาพชุมชน โดยชุมชน และการพัฒนาไปสู่กระบวนการแผนชุมชนที่มีคุณภาพ หากหมู่บ้าน หรือชุมชนซึ่งไม่มีแผนชุมชน หรือมีแผนชุมชนที่ยังไม่มีคุณภาพ ให้หมู่บ้านหรือ ชุมชนเสนอโครงการหรือกิจกรรม เพื่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการแผนชุมชน เพื่อให้ได้แผนชุมชนที่มีคุณภาพ และชุมชนมีความพร้อมที่จะจัดทำแผนงานหรือโครงการ ภายใต้ ยุทธศาสตร์อยู่ดีมีสุขระดับจังหวัดในโอกาสต่อไป โดยให้เป็นไปตามความพร้อมและความสมัคร ใจของแต่ละหมู่บ้านหรือชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย